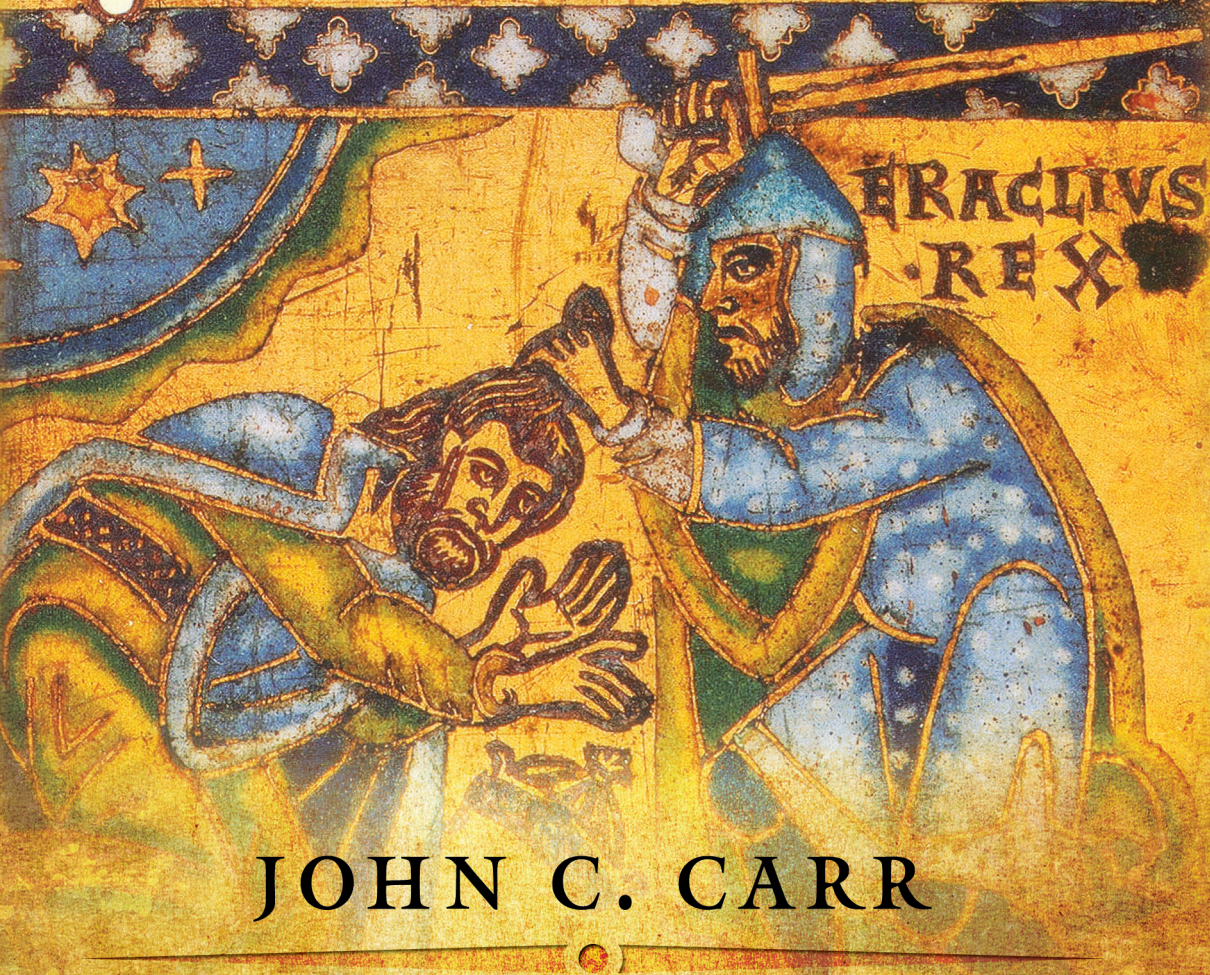

JOHN C. CARR

Οι πολεμιστές αυτοκράτορες του Βυζαντίου

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: FIGHTING EMPERORS OF BYZANTIUM

Από τις Εκδόσεις Pen & Sword Military, Λονδίνο 2015

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Οι πολεμιστές αυτοκράτορες του Βυζαντίου**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: John C. Carr

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Δημήτριος Β. Σταυρόπουλος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Γιώργος Κασαπίδης

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Dominic Allen

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

© John C. Carr, 2015

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2016

Πρώτη έκδοση: Δεκέμβριος 2016

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-1679-3

Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-1680-9

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση

Βιβλιοπωλείο: Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα

Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr

www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head Office: 121, Tatoiu Str., 144 52 Metamorfossi, Greece

Bookstore: 13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece

Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr

www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

JOHN C. CARR

Οι πολεμιστές αυτοκράτορες του Βυζαντίου

Μετάφραση: Δημήτριος Β. Σταυρόπουλος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	13
1. Από τη Ρώμη στο Βυζάντιο: ο Κωνσταντίνος ο Μέγας και οι διάδοχοί του.....	15
2. Οι Γότθοι, οι Ούννοι και ο Θεοδόσιος.....	62
3. Ιουστινιανός Α΄, ο πολεμικός διαχειριστής.....	103
4. Ηράκλειος, ο χριστιανός στρατιώτης	126
5. Ο Λέων Γ΄ ο Ίσαυρος σώζει την Ευρώπη.....	160
6. Αίμα στο δάπεδο: μία κακοφωνία αυτοκρατόρων.....	178
7. Οι Μακεδόνες.....	203
8. Ο Βουλγαροκτόνος και άλλες λιγότερο σημαντικές προσω- πικότητες.....	240
9. Ηρωισμός οπισθοφυλακών: Ο Ρωμανός Διογένης	268
10. Η αναγέννηση των Κομνηνών και οι Σταυροφορίες	283
11. Άγγελοι και Λατίνοι	312
12. Ο Κωνσταντίνος πέφτει μαχόμενος.....	328
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	371
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	373
ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ.....	405
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ 313-1453.....	407
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	411

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΝΕΝΗΝΤΑ ΟΚΤΩ ΑΝΔΡΕΣ ΚΑΙ ΤΕΣΣΕΡΙΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ κατέλαβαν κατά καιρούς τον βυζαντινό θρόνο από τα εγκαίνια της αυτοκρατορίας, το πρωί της Δευτέρας 11 Μαΐου 330, έως την πτώση της μέσα σε ένα λουτρό αίματος και φωτιάς τις πρώτες πρωινές ώρες της Τρίτης 29 Μαΐου 1453. Σε αυτούς περιλαμβάνονται οι επτά Λατίνοι που βασίλεψαν κατά τη διάρκεια των πενήντα επτά ετών κατοχής της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους της Δ΄ Σταυροφορίας και τους απογόνους τους τον 13ο αιώνα, καθώς και εκείνοι οι Βυζαντινοί που δεν υποτάχθηκαν στη σταυροφορική κατοχή και παρέμειναν νόμιμοι εξόριστοι ηγεμόνες. Η ιστορία ξεκινά συμβατικά από τον Κωνσταντίνο Α΄ μόνο που ο όρος «Βυζαντινός αυτοκράτορας» θα του προκαλούσε έκπληξη αφού ήταν, και έτσι θεωρούσε τον εαυτό του, απευθείας απόγονος των Ρωμαίων αυτοκρατόρων κατά την ανουστήσια παράδοση. Από τους ενενήντα οκτώ άρχοντες αυτοκράτορες (ελάχιστοι από τους οποίους υπήρξαν μεταβατικοί ή απλώς παιδιά), οι σαράντα οκτώ –σχεδόν οι μισοί– μπορούν να θεωρηθούν ως μαχητές αυτοκράτορες, από την άποψη ότι ηγήθηκαν προσωπικά του στρατού τους στο πεδίο της μάχης κατά των εχθρών του Βυζαντίου σε κάποια στιγμή της βασιλείας τους.

«Η ανθρώπινη καρδιά», έγραψε ο στρατάρχης ντε Σαξ, Γάλλος θεωρητικός της στρατηγικής του 18ου αιώνα, «είναι το σημείο εκκίνησης όλων των ζητημάτων που αφορούν τον πόλεμο».¹ Μία τέτοια άποψη δεν ήταν και πολύ δημοφιλής ανάμεσα στους στρατιωτικούς ιστορικούς από τα μέσα περίπου του 20ού αιώνα και μετά, όταν η κοινωνική και οικονομική θεωρία άρχισαν να ρίχνουν τις ζοφερές σκιές τους πάνω σ' αυτόν τον τομέα. Τώρα πλέον οι μεγάλοι ντετερμινισμοί –οικονομικοί, γεωγραφικοί και νεοφροϊδικοί– έχουν παραχωρήσει τη θέση τους σε ένα είδος τεχνολογικού υπερντετερμινισμού. Ο σύγχρονος πόλεμος, με τα μη επανδρωμένα αεροσκάφη του και τα μοντέλα αλγοριθμικής εξομίωσης μάχης και ανάλυσης, φαίνεται να εξαρτάται λιγότερο από την «ανθρώ-

πινη καρδιά» που αναφέρει ο ντε Σαξ και περισσότερο από το άνοιγμα και το σύρσιμο εικόνων πάνω σε μία οθόνη υπολογιστή.

Αν υπάρχει ένα ευρύτερο αφήγημα που πρέπει να σημειώσουμε, αυτό είναι το πραγματικά δραματικό αφήγημα μιας χριστιανικής αυτοκρατορίας που περισσότερα από 1.000 χρόνια διατήρησε τον πολιτισμό σε μια μονίμως προβληματική γωνιά του κόσμου, και η οποία έπεσε τελικά μαχόμενη με υπέρτατο ηρωισμό, υπερασπιζόμενη τη χριστιανοσύνη και τους θησαυρούς της ελληνικής και ρωμαϊκής κουλτούρας που είχαν διασωθεί, πάνω στους οποίους χτίστηκε το διανοητικό και πνευματικό οικοδόμημα της Δύσης. Αυτοί οι θησαυροί βρίσκονται διαρκώς υπό απειλή, ακόμη και από το εσωτερικό του ίδιου του δυτικού κόσμου. Οι μαχητές αυτοκράτορες του Βυζαντίου πολέμησαν προσωπικά για να διαφυλάξουν τον κόσμο τους, τον λαό τους και τη χριστιανοσύνη. Μερικοί νίκησαν, άλλοι ηττήθηκαν.

Φυσικά, ο ρόλος ενός μονάρχη σήμερα είναι τελείως διαφορετικός απ' ό,τι ήταν παλαιότερα. Είναι δύσκολο για εμάς να φανταστούμε ένα μαχητή μονάρχη. Τους τελευταίους λίγους αιώνες το να είναι κανείς βασιλιάς ή βασίλισσα σημαίνει ότι διάγει έναν άνετο, προνομιούχο και πολύ προστατευμένο βίο ως «κεφαλή του κράτους», μία τελετουργική φιγούρα. Όλα τα μέσα της κρατικής ασφάλειας επιστρατεύονται για να εξασφαλιστεί ότι αυτοί οι άνθρωποι και οι οικογένειές τους δε διατρέχουν τον παραμικρό κίνδυνο να υποστούν προσωπική βλάβη και προστατεύονται από κάθε άποψη για όλη τους τη ζωή. Μία τέτοια υπερβολική φρούρηση θα φάνταζε αδιανόητη σε παλαιότερες εποχές, όταν το πρωταρχικό καθήκον ενός μονάρχη ήταν να προστατεύει το κράτος και τον λαό ηγούμενος έφιππος του στρατού και διακινδυνεύοντας στη μάχη τη ζωή του (και καμιά φορά τη ζωή της). Αν ένας βασιλιάς ή αυτοκράτορας δεν ανταποκρινόταν στην αποστολή του, είτε λόγω ηλικίας είτε λόγω χαρακτήρα, τον αντικαθιστούσαν οι πρίγκιπες του ή αντικαθίστατο με όχι και τόσο κομψό τρόπο από κάποιον πιο σκληροτράχηλο.

Τον 17ο αιώνα ο Εδουάρδος Γίββων σημείωσε δηκτικά ότι «η μεγάλη πλειονότητα των πριγκίπων, αν αποστερούνταν την πορφύρα τους και ρίπτονταν γυμνοί μέσα στον κόσμο, θα βυθίζονταν κατευθείαν στα χαμηλότερα στρώματα της κοινωνίας, δίχως να έχουν οποιαδήποτε ελπίδα να αναδυθούν από την αφάνεια». Ο όρος όμως «μεγάλη πλειονότητα» επιτρέπει και μερικές εξαιρέσεις. Αν υπάρχει κάποια βασιλική προσωπικότητα στην εποχή μας, για παράδειγμα, που έχει δείξει σημάδια ότι διαθέτει τη στόφα του μαχητή βασιλιά, αυτός είναι ο Βρετανός πρί-

γκιπας Χάρι. Έχοντας υπηρετήσει ως πιλότος επιθετικού ελικοπτέρου στο Αφγανιστάν, δε δέχτηκε να διακινδυνεύσει τη ζωή του για τη χώρα του. Όντας τρίτος στη σειρά διαδοχής στον βρετανικό θρόνο μέχρι τον Ιούλιο του 2013 (οπότε η γέννηση του γιου του μεγαλύτερου αδελφού του πρίγκιπα Ουίλιαμ, Γεωργίου Αλέξανδρου Λουδοβίκου, τον πήγε πολλές θέσεις πιο πίσω), ο Χάρι δε θα γίνει βασιλιάς παρά μόνο αν μεσολαβήσουν εξαιρετικές συγκυρίες. Είναι όμως λυπηρό να παρατηρήσουμε ότι κατά το παρελθόν τέτοιες «εξαιρετικές συγκυρίες» ήταν συνηθισμένες – δολοφονία, εχθρική δράση, αυλική μηχανορραφία, ασθένεια ή αυτό το ενοχλητικά συχνό φαινόμενο στα βασιλικά χρονικά που αποκαλείται «κνηνητικό ατύχημα».

Μέχρι περίπου εκατό χρόνια πριν ήταν συνηθισμένο, τουλάχιστον στον αγγλοσαξονικό κόσμο, να απορρίπτεται ο θρόνος των 1.123 ετών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με τη διατύπωση του Ο.Ε.Χ. Λέκι: «ως μία μονότονη ιστορία μηχανορραφιών από ιερείς, ευνούχους και γυναικες, δηλητηριάσεων, συνωμοσιών... και αέναων αδελφοκτονιών».² Σίγουρα υπήρξαν πολλά τέτοια περιστατικά, αλλά πιο ρεαλιστικές θέσεις είδαν το φως κατά τον 20ό αιώνα χάρι σε εξαιρετικούς μελετητές όπως ο Γουίλ Ντουράντ στην Αμερική και ο σερ Στίβεν Ράνσιμαν και αργότερα ο Τζον Τζούλιους Νόργουιτς στη Βρετανία.

Το υλικό που υπάρχει σχετικά με το Βυζάντιο είναι φυσικά τεράστιο και όποιος θέλει να αποκτήσει μία σφαιρική άποψη για την αυτοκρατορία, το καλύτερο που έχει να κάνει είναι να διαβάσει το εξαιρετικό τρίτομο έργο του λόρδου Νόργουιτς Βυζάντιο, πρόξενο απελπισίας για οποιονδήποτε επιχειρήσει να γράψει γι' αυτό το αντικείμενο. Από τα αρχικά στάδια του έργου μου συνειδητοποίησα ότι θα ήταν δύσκολο εγχείρημα να συμπυκνώσω έντεκα ταραχώδεις αιώνες αυτοκρατορικής ιστορίας σε ένα μετρίου μεγέθους τόμο, έστω και περιορισμένο στις στρατιωτικές απόψεις. Έτσι, έχω εστιάσει τα κεφάλαια στους σημαντικούς μαχητές αυτοκράτορες, αφήνοντας δυστυχώς λίγο χώρο για τους άλλους. Πολλά ενδιαφέροντα πράγματα έπρεπε να τα αφήσω εκτός του κειμένου μου. Περιγράφω κάθε Βυζαντινό αυτοκράτορα που διεξήγαγε πόλεμο αρχικά με ανθρώπινους όρους και μόνο δευτερευόντως ως μέρος μιας «διαδικασίας» ή ως ένα υποτιθέμενο ευρύτερο πολιτικό φαινόμενο. «Ο άνθρωπος είναι το παν», έλεγε ο Τζορτζ Κάνινγκ, Βρετανός πρωθυπουργός του 19ου αιώνα, «και οι υπολογισμοί συγκριτικά είναι τίποτα». Δεν προσποιούμαι ότι διαθέτω ακαδημαϊκή ακρίβεια ή σχολαστικότητα. Αυτό που ακολουθεί είναι οι ιστορίες αν-

θρώπων με σάρκα και οστά, καθώς και οι στρατιωτικές και πολιτικές προκλήσεις που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν.

Μπορώ μόνο να ελπίζω πως αυτό που απομένει δεν είναι μία υπερβολικά πρόχειρη σκηνική παρέλαση, άρα ας ανοίξει η αυλαία και ας εμφανιστούν οι βασιλικοί πρωταγωνιστές μιας στομφώδους, χρυσοστόλιστης περιόδου της στρατιωτικής ιστορίας, η οποία δεν έχει τύχει ακόμη της πλήρους αναγνώρισης που αξίζει στη δυτική ιστοριογραφία, αλλά που ανταμείβει πλουσιοπάροχα εκείνους που την αναδιφούν.

Τζον Κ. Καρ
Αθήνα
Ιούνιος 2014

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Ο Κωνσταντίνος Α΄ (ο Μέγας) (Παλάτσο ντέι Κονσερβατόρι, Ρώμη).
2. Καλλιτεχνική αναπαράσταση του Θεοδοσιανού Τείχους (Εκδοτική Αθηνών).
3. Ο Ηράκλειος επιτίθεται στον Χοσρόη Β΄. Σμάλτο του 12ου αιώνα (Λούβρο, *Der Spiegel*).
4. Η Χρυσή Πύλη όπως είναι σήμερα (C. Shug-Wille: *Art of Byzantine World*).
5. Πίνακας που απεικονίζει τη χρήση του υγρού πυρός (*Der Spiegel*).
6. Ο Κρούμος αιχμαλωτίζει τον Νικηφόρο Α΄ (Βιβλιοθήκη του Βατικανού, Ρώμη).
7. Ο Λέων Ε΄ αναγορεύεται αυτοκράτορας· μικρογραφία του Σκυλίτζη (Εθνική Βιβλιοθήκη Μαδρίτης).
8. Ο Λέων ΣΤ΄ ο Σοφός (Εθνικός Οργανισμός Σχολικού Βιβλίου, Αθήνα).
9. Ο Βασίλειος Β΄ ο Βουλγαροκτόνος (Εθνικός Οργανισμός Σχολικού Βιβλίου, Αθήνα).
10. Ο Μιχαήλ Δ΄ (Νομισματικό Μουσείο Αθήνας).
11. Μωσαϊκό που απεικονίζει την αυτοκράτειρα Ζωή (Αγία Σοφία).
12. Η Βαραγγιανή Φρουρά· μικρογραφία του Σκυλίτζη (Εθνική Βιβλιοθήκη Μαδρίτης).
13. Ένας αυτοκράτορας, πιθανώς ο Ρωμανός Δ΄ Διογένης, λαμβάνει αναφορές από πράκτορες· μικρογραφία του Σκυλίτζη (Εθνική Βιβλιοθήκη Μαδρίτης).

14. Ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός (αριστερά) με τον Χριστό· μικρογραφία του 12ου αιώνα (Βιβλιοθήκη του Βατικανού, Ρώμη).

15. Ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος (*Der Spiegel*).

16. Ο Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος (Εθνικός Οργανισμός Σχολικού Βιβλίου, Αθήνα).

17. Άποψη του Βοσπόρου σήμερα (συγγραφέας).

18. Το εσωτερικό της Αγίας Σοφίας σήμερα (συγγραφέας).

19. Η απεικόνιση του θανάτου του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ από ελληνικό κόμικ του 1965 (συγγραφέας).

20. Άγαλμα του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου στην πλατεία Μητροπόλεως της Αθήνας (συγγραφέας).

ΑΠΟ ΤΗ ΡΩΜΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ: Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ

Στα τέλη Οκτωβρίου του 312, ο Φλάβιος Βαλέριος Κωνσταντίνος, ο οποίος διοικούσε ένα ρωμαϊκό στρατό αποτελούμενο ως επί το πλείστον από Γαλάτες και Βρετανούς, κοιτούσε ερευνητικά τους δασωμένους λόφους βορείως της Ρώμης. Έπειτα από εβδομάδες σκληρής πεζοπορίας διαμέσου της Ευρώπης, πάνω από τις χιονισμένες Άλπεις και μέσα από τις πεδιάδες της Ιταλίας, όπου στο μεγαλύτερο μέρος της διαδρομής χρειάστηκε να ανοίξει δρόμο μαχόμενος, έβλεπε επιτέλους τον στόχο του. Άλλη μία μάχη και η Ρώμη, η έδρα της μεγαλύτερης αυτοκρατορίας που είχε δει ποτέ ο κόσμος, και η οποία σύντομα θα γιόρταζε τα 1.000 χρόνια από την ίδρυσή της, θα ήταν δική του.

Αν υπήρξε ποτέ ένας κατακτητής που να πιστεύει παθιασμένα πως άξιζε τέτοιο βραβείο, αυτός ήταν ο Κωνσταντίνος. Για τους 90.000 πεζούς και τους 8.000 ιππείς του, ο μεγάλος όγκος των οποίων ήταν Γαλάτες, Τεύτονες και Βρετανοί που θα τον ακολουθούσαν ευχαρίστως ακόμη και στην Κόλαση, αυτός ήταν ο πλέον κατάλληλος για να φορέσει τον μανδύα του Ρωμαίου αυτοκράτορα απέναντι σε έξι κατώτερους άνδρες που επίσης διεκδικούσαν τον αυτοκρατορικό θρόνο. Ο ίδιος ο στρατηγός, ηλικίας κάτω των σαράντα ετών αλλά παρ' όλα αυτά γνώστης των κινδύνων της υπερβολικής έπαρσης –πλήθος πρόσφατων άτυχων αυτοκρατόρων είχαν δολοφονηθεί για την υπεροψία τους– προσπαθούσε να μην επιτρέψει στην κολακεία να του φουσκώνει τα μυαλά. Το κίνητρό του για τη διεκδίκηση του ύπατου αξιώματος δεν ήταν απλώς η ωμή δίψα για εξουσία. Κάτι του είχε συμβεί πρόσφατα, το οποίο άλλαξε ριζικά τη σκέψη του πάνω στη φύση της ανθρώπινης διακυβέρνησης.

Κύριος της Ρώμης ήταν ο Μαξέντιος, ένας καλοζωισμένος άνθρωπος αμφιβόλου στην καλύτερη περίπτωση ηθικής και, στη χειρότερη, ένας κτηνωδώς ανελήτος αποκρυφιστής. Επί έξι χρόνια είχε βασιλέψει υποστηριζόμενος από τις λόγχες της Πραιτοριανής Φρουράς, για την οποία ήξερε ότι μπορούσε να τον εξοντώσει ανά πάσα στιγμή, αν σταματούσε να της κάνει τα χατίρια. Έχοντας ήδη χάσει τρεις μάχες απέναντι στον προελαύνοντα αντίπαλό του, ο Μαξέντιος είχε οργανώσει τις δυνάμεις του για μία σθεναρή άμυνα στη Σάξα Ρούμπρα ή στους Κόκκινους Βράχους, πάνω στη Βία Φλαμίνια, σε απόσταση λίγων χιλιομέτρων βορείως της Ρώμης. Ο Κωνσταντίνος δεν ανησυχούσε υπερβολικά. Το ηθικό του στρατού του ήταν υψηλό, κι όχι μόνο επειδή ήταν αήττητος στο πεδίο της μάχης. Ο Κωνσταντίνος έτρεφε την όλο και αυξανόμενη πεποίθηση πως οι έως τότε επιτυχίες του ήταν αποτέλεσμα κάποιου μυστηριωδώς μεγαλύτερου παράγοντα από την καλή στρατιωτική ηγεσία ή ακόμη και τις επιτυχίες του πολέμου.

Όπως είπε ο ίδιος ο Κωνσταντίνος αργότερα στον βιογράφο του, Ευσέβιο της Καισάρειας, νωρίς το απόγευμα της 28ης Οκτωβρίου, με τη μάχη να επίκειται, την προσοχή του τράβηξε ένας φλεγόμενος σταυρός που εμφανίστηκε στον ουρανό με τις λέξεις «Εν Τούτῳ Νίκα». «Βλέποντας αυτό το θέαμα», γράφει ο Ευσέβιος, «εξεπλάγη από θαυμασμό, το ίδιο και ολόκληρος ο στρατός του». Αν και ο Κωνσταντίνος ήταν Ρωμαίος, ισχυρίστηκε πως είδε τις λέξεις γραμμένες στα ελληνικά. Την ίδια εκείνη νύχτα, είπε, ονειρεύτηκε ότι μία φωνή τον καθοδηγούσε να υιοθετήσει το σύμβολο του Χριστού – τα γράμματα Χ και Ρ (τα δύο πρώτα γράμματα του ονόματος του Χριστού) και να τα βάλει πάνω στις ασπίδες των στρατιωτών του. Το Χ τεμνόταν κατακόρυφα από το Ρ, του οποίου το κύρτωμα έγινε μια συμβολική άλως. Ο Κωνσταντίνος διέταξε κάθε ασπίδα να διακοσμηθεί με αυτόν τον τρόπο, κι έτσι παρατάχτηκαν οι άνδρες του για να αντιμετωπίσουν τις δυνάμεις του ειδωλολάτρη Μαξέντιου.

Φυσικά, οι σύγχρονοι μελετητές έχουν προσπαθήσει να αποδομήσουν αυτό τον θρύλο. Στην πραγματικότητα, δεν είναι σαφές πού και πότε ο Κωνσταντίνος βίωσε αυτό το όραμα που του άλλαξε τη ζωή. Οι πρώτοι χρονικογράφοι όπως ο Λακτάντιος και ο Ευσέβιος υπέθεσαν πως συνέβη στη Σάξα Ρούμπρα την παραμονή της εφόδου κατά της Ρώμης. Ο ίδιος ο Κωνσταντίνος δε φαίνεται να είναι και τόσο ακριβής όταν περιγράφει τα γεγονότα. Οι περισσότεροι ιστορικοί δέχονται επιφυλακτικά την εκδοχή του Ευσέβιου, αν και μερικοί υποστη-

ρίζουν πως το περίφημο όραμα θα μπορούσε να είχε εμφανιστεί σχετικά νωρίτερα στην εκστρατεία και πως θα μπορούσε να μην ήταν απαραίτητως χριστιανικό.¹

Στη δική μας εποχή που υποτίθεται πως έπεται του Διαφωτισμού, ο σχολιασμός αυτού του γεγονότος εκτείνεται από τον ευγενικό σκεπτικισμό έως την απροκάλυπτη δυσπιστία. Υποτίθεται πως οι σοβαροί ακαδημαϊκοί ιστορικοί είναι σαν τους σύγχρονους δημοσιογράφους, που έχουν ελάχιστη πίστη στα σημάδια και στους ουράνιους οiwονούς. Η μυστικιστική εμπειρία έχει εξηγηθεί με διάφορους τρόπους είτε ως ένα ηλιακό ατμوسفαιρικό φαινόμενο ή ως ένα καταφανές ψεύδος το οποίο κατασκευάστηκε για να τονώσει το ηθικό των πολλών χριστιανών που υπήρχαν στον στρατό του Κωνσταντίνου, καθώς και των ομάδων πιστών του Μίθρα, των οποίων το έμβλημα ήταν ένας σταυρός φωτός. Ακόμη και ο Ευσέβιος εξομολογείται πως δυσκολεύτηκε να πιστέψει την ιστορία και ότι υποχώρησε μόνον όταν ο Κωνσταντίνος επιβεβαίωσε «με έναν όρκο» την αλήθεια αυτού που είδε.

Το ενδιαφέρον μας εδώ δεν αφορά την πνευματική σημασία του φλεγόμενου σταυρού στον ουρανό –που είτε τον πιστεύει κανείς είτε όχι, αναλόγως με το αν έχει θρησκευτική πίστη ή όχι– αλλά τις στρατιωτικές συνέπειές του, οι οποίες υπήρξαν τεράστιες. Πρώτον, ο Κωνσταντίνος δε διακρινόταν από κανενός είδους διανοητική αστάθεια –αντιθέτως, καθ’ όλη τη σταδιοδρομία του ως στρατιωτικός και αυτοκράτορας, υπήρξε υπόδειγμα νηφάλιας αποφασιστικότητας και ψυχραιμίας. Μία τέτοια προσωπικότητα χαίρει μεγάλης εκτίμησης από τον απλό στρατιώτη στην πρώτη γραμμή, ο οποίος τελικά αποτελεί τον καλύτερο κριτή του διοικητή του. Οποιοδήποτε ψέμα ή κυνική προπαγάνδα εκ μέρους του Κωνσταντίνου θα είχε γίνει αντιληπτή από τους άνδρες του, οι οποίοι τον λάτρευαν ακριβώς χάρη στην τιμιότητά του και στην αναμφίβολη φήμη του. Η επιρροή της Ελένης, της πιστής χριστιανής μητέρας του, βοήθησε στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του, αν και δε γνωρίζουμε αν ήταν και ο ίδιος πιστός χριστιανός εκείνη την εποχή. Είναι πολύ πιθανό να έκρυβε τις πραγματικές πεποιθήσεις του για να μην αποξενώσει το κυρίαρχο παγανιστικό στοιχείο της αυτοκρατορίας. Αν όμως ορκιζόταν πως είδε ένα σταυρό στον ουρανό, οι άνδρες του ήταν απολύτως προετοιμασμένοι να τον πιστέψουν. Γνωρίζοντας τη φύση των στρατιωτών, ο Κωνσταντίνος δε θα μπορούσε να τα καταφέρει μ’ ένα ψέμα, ακόμη και με το πιο πειστικό που ειπώθηκε ποτέ.

Δεύτερον, ο σταυρός έδωσε στον στρατό του Κωνσταντίνου ένα

ιδανικό για να πολεμήσει, διότι ήταν πολύ ισχυρότερος από μία απλή επιθυμία για περιπέτεια ή για κατάκτηση ή για λεία πολέμου. Φαίνεται πως ο ίδιος ο Θεός εξέδιδε τη διαταγή πορείας για να ανατραπεί το διεφθαρμένο ειδωλολατρικό καθεστώς στη Ρώμη. Αν πρόκειται να πολεμήσουν οι άνδρες, πολεμούν καλύτερα για κάτι που θεωρούν πως βρίσκεται ψηλότερα από τους ίδιους και τους ξεπερνά, για κάτι που θα αμβλύνει τον φυσικό φόβο του θανάτου. Αν υπήρξε μία στιγμή στον χρόνο όπου το ειδωλολατρικό κατεστημένο της αρχαιότητας δέχτηκε το θανάσιμο πλήγμα του από τη νεοεμφανισθείσα χριστιανική στρατιωτική ισχύ, ήταν αυτή. Είτε το όραμα το ονειρεύτηκε η Αυλή και το κατέγραψε ως προπαγανδιστικό αφήγημα είτε ήταν πραγματικό, ακριβώς όπως επέμενε ο Κωνσταντίνος, γεγονός είναι ότι διέλυσε το αφήγημα της ευρωπαϊκής Ιστορίας και άλλαξε το σενάριο της.

Θα έπρεπε όμως κατ' αρχάς οι χριστιανοί να πάρουν τα όπλα; Το ερώτημα εξαρτάται από την αντίληψη του Ιησού Χριστού για τον πόλεμο και τα στρατιωτικά ζητήματα όπως καταγράφεται στα Ευαγγέλια. Η απλή απάντηση είναι πως, εφόσον τα στρατιωτικά ζητήματα αποτελούν σύμπτωμα ενός έκπτωτου κόσμου, δεν απασχολούσαν τον Χριστό, του οποίου η πραγματική έγνοια δεν ήταν τα συμπτώματα αλλά η συνεπαγόμενη πνευματική ασθένεια. Ωστόσο, οι μεμονωμένοι στρατιώτες αποτελούσαν άλλη υπόθεση. Ο Χριστός τους έβλεπε με συμπάθεια, σαν να έπρεπε να κάνουν μία δουλειά υποχρεωτικά, που ήταν μερικώς φορές δυσάρεστη και επικίνδυνη. Φαίνεται επίσης πως είχε εγκρίνει την ιδέα της πειθαρχίας με το σκεπτικό ότι ενθάρρυνε μία ευσεβή ζωή. Τι πρέπει να πούμε λοιπόν για την αυστηρή αντίδραση του Ιησού στον Κήπο της Γεσθημανής, όταν ο απόστολος Πέτρος τράβηξε το ξίφος του και απέκοψε το αυτί ενός άτυχου υπαλλήλου της συναγωγής σε μία μάταιη απόπειρα να αποτρέψει τη σύλληψη του δασκάλου Του;² «Όλοι όσοι ζουν με το σπαθί θα πεθάνουν από το σπαθί», είπε ο Ιησούς και θεράπευσε το αυτί του θύματος. Μπορούμε να δούμε αυτό το επεισόδιο ως μία θεμελιώδη ηθική διάκριση ανάμεσα σ' εκείνους που ξεκινούν την επιθετική βία εξαιτίας της κακίας και των εγωιστικών παρορμήσεων και σ' εκείνους που είναι αναγκασμένοι να αμυνθούν ή να υπακούσουν στις διαταγές των ανωτέρων τους αξιωματικών να ασκήσουν βία σε βάρος των συνανθρώπων τους· κατά συνέπεια, οι τελευταίοι μπορούν να συγχωρεθούν.

Η παρορμητική ενέργεια του Πέτρου (αν όντως ήταν αυτός) μπορεί να θεωρηθεί ως το πρώτο καταγεγραμμένο περιστατικό κάποιου

ο οποίος τραβά το σπαθί του για να υπερασπιστεί τη χριστιανοσύνη. Παρ' όλα αυτά η βία, ιερή ή όχι, απείχε πολύ από τις αντιλήψεις εκείνων που αποτελούσαν τις πρώιμες χριστιανικές κοινότητες των τελευταίων αιώνων της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η γενική κατεύθυνση της νέας θρησκείας αρχικά ήταν έντονα φιλειρηνική. Μαζί με αυτό τον φιλειρηνισμό όμως ερχόταν και η πλήρης απόρριψη του ισχυρισμού των Ρωμαίων αυτοκρατόρων πως ήταν θεοί. Κατά συνέπεια, για τις ρωμαϊκές αρχές η χριστιανική απόρριψη των κρατικών ισχυρισμών περί της ψυχής κάποιου δε συνιστούσε τίποτα λιγότερο από προδοσία. Ο Νέρων ήταν ο πρώτος που άσκησε βίαιους διωγμούς σε βάρος των χριστιανών, καίγοντάς τους «για να φωτίσει τους αγώνες του».³ Οι διωγμοί επρόκειτο να συνεχιστούν με κάποιες διακοπές για τα επόμενα τριακόσια χρόνια.

Η ρωμαϊκή κοινωνία κατά την πρώιμη χριστιανική εποχή έπασχε από μία παρατεταμένη και βαθμιαία σήψη. Οι ανώτερες τάξεις είχαν αποχαννωθεί από τη συσσώρευση πλούτου και την ανώφελη πολυτέλεια, ενώ το επίπεδο φτώχειας μεταξύ του υπόλοιπου πληθυσμού αυξανόταν. Η γεωργία, το εμπόριο και η βιοτεχνία προοδευτικά παρήκμασαν, με αποτέλεσμα όλες οι τάξεις να έχουν λιγότερα κίνητρα για να εργαστούν και να δημιουργήσουν. Ο μόνος οργανισμός που διατηρούσε κάποιο σφρίγος ήταν ο στρατός ο οποίος, προκειμένου να περιφρουρήσει τα αχανή σύνορα της αυτοκρατορίας, έπρεπε να επανδρώνεται κατά κύριο λόγο από μισθοφόρους. Αυτοί οι άνδρες προέρχονταν από πολλές εθνότητες και ο επαγγελματισμός τους διάβρωνε οποιαδήποτε αίσθηση αφοσίωσης σε κάποιο σκοπό ή σε κάποια συγκεκριμένη κοινωνία. Ήταν έτοιμοι να ακολουθήσουν οποιονδήποτε μπορούσε να εξασφαλίσει αρκετή λεία, ώστε να τους συντηρεί πληρωμένους και ικανοποιημένους. Οποιοσδήποτε μισθοφόρος διοικητής μπορούσε να τα δώσει αυτά αποκτούσε τη δύναμη να σφετεριστεί τον αυτοκρατορικό θρόνο. Μεταξύ του 192 και του 284 μ.Χ. τουλάχιστον τριάντα τρεις στρατιώτες-αυτοκράτορες άρπαξαν την εξουσία κατ' αυτόν τον τρόπο. Οι περισσότεροι δολοφονήθηκαν, όταν η προτίμηση των στρατιωτών στράφηκε προς κάποιο άλλο πρόσωπο ως καλύτερη πηγή αμοιβών.

Χρειάστηκε ο Διοκλητιανός (284-305) για να αποκατασταθεί κάποια τάξη και μονιμότητα στο αυτοκρατορικό αξίωμα. Η απόπειρά του να διατηρήσει αρραγή τη διοίκηση της αυτοκρατορίας προσέλαβε τη μορφή μιας άκαμπτης σοσιαλιστικής δικτατορίας με τον ίδιο –επίγειο εκπρόσωπο του Δία– ως μόνο δικτάτορα. Ο Διοκλητιανός, ένας σκληρός άνδρας που προήχθη μέσω του στρατεύματος από την ταπει-

νή δουλεία στα χωράφια, ήταν ο πρώτος που συνειδητοποίησε πως η αυτοκρατορία είχε καταστεί υπερβολικά μεγάλη και δυσκολοκυβέρνητη από ένα μόνο διοικητικό κέντρο. Ενεργώντας αρκετά τολμηρά δεδομένων των περιστάσεων, αποφάσισε πως η αυτοκρατορία έπρεπε να διαιρεθεί επισήμως στα δύο, στο ανατολικό και στο δυτικό μισό της, καθένα υπό έναν αύγουστο ο οποίος θα είχε έναν καίσαρα, κάτι σαν αντιπρόεδρο, υπό την ηγεσία του να προετοιμάζεται για την ενδεχόμενη διαδοχή. Η πιο ριζοσπαστική ίσως μεταρρύθμιση του Διοκλητιανού ήταν ο καθορισμός ενός ορίου είκοσι χρόνων στη βασιλεία κάθε αυγούστου· αλλά κατά τη διάρκεια αυτών των είκοσι χρόνων κάθε αύγουστος θα ασκούσε σχεδόν απόλυτη εξουσία προκειμένου να διαφυλάξει το βασίλειο από εξωτερικούς και εσωτερικούς εχθρούς. Προς μεγάλη έκπληξη όλων, ο Διοκλητιανός τήρησε τον κανόνα του, παραιτούμενος από τον θρόνο το 305.

Ο Διοκλητιανός εγκατέστησε το παλάτι του και την έδρα της διοίκησης στη Νικομήδεια (το σημερινό Ιζμίτ), εκεί όπου είναι σήμερα η βορειοδυτική Τουρκία, στην ασιατική ακτή της Θάλασσας του Μαρμαρά. Μέσα σε λίγα χρόνια η πόλη αυτή είχε αποκτήσει, σύμφωνα με τα λόγια του Εδουάρδου Γίββωνος, «ένα βαθμό μεγαλοπρέπειας ο οποίος... υστερούσε μόνο έναντι εκείνου της Ρώμης, της Αλεξάνδρειας και της Αντιόχειας σε έκταση ή σε πληθυσμό». Το 286 επέλεξε έναν έμπιστο στρατηγό ονόματι Μαξιμιανό για να μοιραστεί το αξίωμα του αυγούστου στη Δύση. Ακόμη μεγαλύτερης σπουδαιότητας ήταν το γεγονός ότι μετέφερε την έδρα της δυτικής αυτοκρατορικής εξουσίας από τη Ρώμη στο Μεδιόλανο (σημερινό Μιλάνο). Ο Διοκλητιανός επέλεξε τον Γάιο Γαλέριο ως καίσαρά του στην Ανατολή, ενώ ο Κωνσταντίνος Χλωρός έγινε καίσαρας στη Δύση. Αυτή η τετραρχία (που σημαίνει τέσσερις πηγές εξουσίας) δύο αυγούστων και των δύο καισάρων τους φάνηκε να λειτουργεί αρκετά καλά στην αρχή, αλλά τα υποβόσκοντα θερσκευτικά ζητήματα συνέβαλαν στην υπονόμευσή της.

Ο Διοκλητιανός ήταν μία ενδιαφέρουσα προσωπικότητα. Ξεκίνησε τη ζωή του ως δούλος στην επαρχία της Δαλματίας (σημερινή Κροατία), αλλά κατάφερε χάρη στην ικανότητά του να αναρριχηθεί στη στρατιωτική ιεραρχία και να γίνει στρατηγός. Αν και ακαλλιέργητος, αποδείχτηκε ιδιοφυΐα στην τέχνη της διακυβέρνησης. Η μοναδική σωζόμενη μαρμαρίνη προτομή του Διοκλητιανού δείχνει ένα φαρδύ βαλκανικό κεφάλι που πλαισιώνει τον συνηθισμένο μορφασμό κάποιου ο οποίος έχει εμπειρία του κόσμου και της ανθρωπίνης φύσης και έχει

δει τις άσχημες πλευρές τους. Για τον Διοκλητιανό το νέο δόγμα του χριστιανισμού απλώς υπέβαλλε την ανθρώπινη αδυναμία και συνεπώς αποτελούσε μία πολιτική ασθένεια η οποία έπρεπε να καταπολεμηθεί. Εν μέρει εξαιτίας της πολυτάραχης ζωής του, είχε άσχημη γνώμη για την ανθρωπότητα γενικά, θεωρώντας ότι ο λαός, οι αξιωματούχοι και οι «βάρβαροι» έπρεπε να υποχρεωθούν σε απόλυτη υποταγή προκειμένου να μπορεί να λειτουργεί το ρωμαϊκό κράτος. Όπως έγραψε ένας μελετητής, «ο βυζαντινισμός ξεκίνησε με τον Διοκλητιανό».⁴

Αν και δυνάστης, ο Διοκλητιανός ήταν ένας ευσυνειδήτος και σκληρά εργαζόμενος άνθρωπος. Την εποχή που παραιτήθηκε εθελοντικά το 305, κατά το 21ο έτος της βασιλείας του, ήταν επίσης άρρωστος, πράγμα που μπορεί να κατέστησε ευκολότερη την απόφασή του. Την αναχώρηση του Διοκλητιανού ακολούθησε τεράστια σύγχυση. Τα δύο σημεία προφανούς σταθερότητας ήταν η Ρώμη, όπου κυβερνούσε ο γιος του Μαξιμιανού, ο Μαξέντιος, και το Εβόρακον (σημερινό Γιορκ), έδρα του Κωνσταντίνου Χλωρού του οποίου ο γιος, Κωνσταντίνος, ήταν ήδη εξαιρετικά δημοφιλής στις φρουρές της Βρετανίας και της Γαλατίας. Όταν ο Χλωρός πέθανε το 306, ο δυτικός στρατός ανακήρυξε τον Κωνσταντίνο ως διάδοχό του. Το σκηνικό της σύγκρουσης είχε στηθεί.

Ωστόσο, ο ρωμαϊκός στρατός είχε πάψει από καιρό να είναι «εθνικός» με τη σημερινή κοινά αποδεκτή έννοια του όρου. Είχε στις τάξεις του πάρα πολύ λίγους γνήσιους Ρωμαίους –για να μην αναφέρουμε Ιταλούς– για να υπάρχει ομοιογένεια. Όπως ήταν αναπόφευκτο, ο μεγάλος όγκος των ρωμαϊκών λεγεώνων στις μακρινές επαρχίες αποτελούνταν αναγκαστικά από μισθοφόρους που προέρχονταν από εθνότητες τις οποίες είχε κατακτήσει η Ρώμη ή ακόμη και από λαούς που ζούσαν εκτός των συνόρων. Από αυτούς οι Γερμανοί αποδείχτηκαν οι πιο αποτελεσματικοί στη μάχη. Οι Γερμανοί ήταν εκείνοι που εμφανίζονταν ικανότεροι να αναδειχθούν μέσα από τις τάξεις του στρατεύματος στο ανώτατο αξίωμα του *magister militum*, επίσημου τίτλου του στρατηλάτη. Ο στρατός ήταν διαχωρισμένος από τις πολιτικές αρχές αλλά πλήρως υπό τον έλεγχο του αυτοκράτορα.

Οι μισθοφόροι, από τη φύση τους ή από ανάγκη, τείνουν να είναι άνδρες χωρίς ρίζες. Έχοντας αποκόψει τους περισσότερους δεσμούς τους με την οικογένεια και την κοινότητα, μερικοί απ' αυτούς παίρνουν τα όπλα εξαιτίας μιας επιθυμίας για περιπέτεια, από οικονομική ανάγκη ή για να ξεφύγουν από τον νόμο. Ψάχνουν κι αυτοί για μία εσωτερική παρηγοριά και στα τέλη του 3ου αιώνα πάρα πολλοί είχαν ασπα-

στεί τον χριστιανισμό. Άλλωστε, δεν ήταν και ο ίδιος ο Χριστός ταπεινός, καταφρονεμένος και αποκηρυγμένος και τελικά δε σταυρώθηκε από τους υποτιθέμενους «κοινωνικά ανωτέρους»; Με κάποιο παρόμοιο τρόπο οι διδαχές του Ιησού έγιναν η θρησκεία των λεγεώνων και πιθανώς τις ασπάστηκε ακόμη και ικανός αριθμός κατώτερων αξιωματούχων. Αντιθέτως, οι ανώτατοι αξιωματούχοι αποτελούσαν εν πολλοίς προϊόντα του πλούτου και των προνομίων της ειδωλολατρικής εξουσίας και ήταν αφοσιωμένοι σ' αυτά.

Δεν είναι εδώ ο κατάλληλος χώρος για να εμβαθύνουμε στις πολύπλοκες αιτίες της παρακμής της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, οι οποίες ακόμη και τώρα δεν είναι πλήρως κατανοητές. Ο Γίββων βρισκόταν πιθανώς σε σωστό δρόμο όταν διατύπωνε τη θεωρία ότι η μακρά περίοδος ειρήνης και ευημερίας υπό τους Αντωνίνους αυτοκράτορες «εισήγαγε ένα αργό και κρυφό δηλητήριο» στο κράτος, όπως δυστυχώς τέτοιες περιόδους φαίνεται να κάνουν σε οποιαδήποτε εποχή. Οι κοινωνικοί και προσωπικοί δεσμοί χαλάρωναν. Οι εμβριθείς σχολιαστές γνώριζαν, με κάποιο τρόπο, ότι «ο κόσμος έχει παλιώσει».⁵

Υπήρχε διάχυτη μία αίσθηση επικείμενου κατακλυσμού. Αυτή κατέστησε τον στρατό, επανδρωμένο από δραστήριους άνδρες από τις επαρχίες, ως το μόνο αληθινά δραστήριο στοιχείο εντός της ρωμαϊκής κοινωνίας. Ήταν αυτή η δομή που προσέλκυε ολοένα και μεγαλύτερο αριθμό φτωχών ανθρώπων στις λεγεώνες, από πρώην δούλους και εγκληματίες έως άνεργους αγρότες και τεχνίτες.

Ο χριστιανισμός έχει κατηγορηθεί ότι υπήρξε παράγοντας της παρακμής. Αυτό όμως θέτει το ερώτημα τι σήμαινε ο όρος «παρακμή». Η παλιά ρωμαϊκή τάξη είχε από καιρό αποσαθρωθεί από μέσα, μολυσμένη από την οικονομική ανισότητα, την πολιτιστική και πνευματική χρεοκοπία και τη διαφθορά στην κορυφή. Ο χριστιανισμός απλώς έδωσε σ' αυτή την κοινωνία τη χαριστική βολή. Και ήταν οι στρατιώτες του Κωνσταντίνου με το σύμβολο του Χριστού στις ασπίδες τους εκείνοι οι οποίοι κατέφεραν πραγματικά αυτή τη χαριστική βολή στη Μουλβία γέφυρα του ποταμού Τίβερη.

Κωνσταντίνος Α' (313-337)

Η μεγάλη μαρμάρινη κεφαλή βάρους εννέα τόνων που απενίξει δυοίωνα από την άτοπη θέση της στον τοίχο του Παλάτιο ντέι Κονσερ-

βατόρι στη Ρώμη μας εντυπωσιάζει με την αίσθηση δύναμης και σκοπού που αποπνέει. Τα σφιχτά χείλη φανερώνουν αξιοπρόσεκτη αποφασιστικότητα, αν και τα μεγάλα μάτια με το έντονο βλέμμα προδίδουν περίσκεψη πίσω από το σκληρό εξωτερικό παρουσιαστικό. Η κεφαλή έχει περιγραφεί ως εκφοβιστική και περιφρονητική, αλλά φυσικά είναι εξαιρετικά παρακινδυνευμένο να προσπαθήσουμε να διαβάσουμε το εσωτερικό του άνδρα από ένα γλυπτό, όσο έξοχα κι αν είναι αυτό φιλοτεχνημένο. Ο Φλάβιος Βαλέριος Κωνσταντίνος δεν ήρθε στον κόσμο με τα καλύτερα προσόντα. Γεννημένος γύρω στο 274 στη Ναϊσό (σημερινή Νις της Σερβίας), ήταν ο μεγαλύτερος γιος του Κωνσταντίνου Χλωρού, του καίσαρα της δυτικής αυτοκρατορίας μετά τον Διοκλητιανό. Πολύ πιθανό να ήταν νόθος, αφού η μητέρα του Ελένη, την οποία κάποιοι περιγράφουν ως «σερβιτόρα», ήταν η νόμιμη παλλακίδα του Χλωρού, κάτι σαν ενδιάμεση λύση ανάμεσα στη νόμιμη σύζυγο και στην ερωμένη.⁶

Ο Κωνσταντίνος Χλωρός αναγνωρίστηκε ως ικανός αξιωματικός όταν του ανατέθηκε να κρατήσει ένα οχυρό στον βορρά, ενώ ο Μαξιμιανός ήταν απασχολημένος με το να προσπαθεί να παγιώσει τη δική του θέση. Ενόσω ο Χλωρός κατέστειλε τις γερμανικές φυλές έως και τον Δούναβη, ο Μαξιμιανός δεν τα πήγαινε και τόσο καλά, κι έτσι το 288 ο Διοκλητιανός ανέλαβε ο ίδιος τις επιχειρήσεις στα βορειοδυτικά για δύο χρόνια, προτού επείγουσες υποθέσεις στη Μέση Ανατολή δυο χρόνια αργότερα τον φέρουν πίσω. Γύρω στο 290 ο Διοκλητιανός για να επιτηρεί και τις δύο πτέρυγες του τεράστιου κράτους του, μετέφερε το στρατηγείο του στο Σίρμιο επί του Δούναβη, όχι μακριά από το σημερινό Βελιγράδι. Προφανώς, δεν πίστευε ιδιαίτερα στην ικανότητα του Μαξιμιανού να κρατήσει τη Δύση. Στο Μεδιόλανο το 291 ο Χλωρός διορίστηκε καίσαρας του Μαξιμιανού. Έως τότε ο Χλωρός διατηρούσε τη σχέση του με την Ελένη. Με την προαγωγή του όμως, ο νόμος όριζε πως έπρεπε να νυμφευτεί επισήμως, αλλά όχι οποιαδήποτε. Επειδή για στρατηγικούς λόγους χρειαζόταν να καταστήσει στενότερη τη σχέση του με το αφεντικό του τον Μαξιμιανό, ως μέσον για να διατηρηθεί η ενότητα της κυρίαρχης τάξης, δε θα μπορούσε να έχει αντίρρηση στην εντολή να νυμφευτεί τη θετή κόρη του Μαξιμιανού, Θεοδώρα. Αν και η Ελένη και ο μικρός γιος της αναγκαστικά παραγκωνίστηκαν και ο Χλωρός απέκτησε έξι παιδιά με τη νέα σύζυγό του, δεν υπάρχει κανένα σημάδι που να δείχνει ότι ο γάμος σκιάστηκε από κάποια πικρία ή ότι η μητέρα και ο γιος αντιμετωπίζονταν μειωτικά στην Αυλή, όπως

έδειξαν οι μετέπειτα εξελίξεις. Μέσα σε δύο χρόνια, ο Κωνσταντίνος Χλωρός είχε ειρηνεύσει την προβληματική περιοχή του Ρήνου και είχε επιστρέψει θριαμβευτικά στη Βρετανία, αναπλέοντας θριαμβευτικά τον Τάμεση και εξυμνούμενος ως «ο αποκαταστάτης του Αιωνίου Φωτός». Αργότερα ο Χλωρός μετέφερε το στρατηγείο του στο Εβόρακον ως ανάχωμα απέναντι στις επιθετικές βόρειες βρετανικές φυλές.

Ο Κωνσταντίνος δε βρισκόταν στη Βρετανία για να μοιραστεί αυτές τις επιτυχίες, έχοντας αποσπαστεί στον Διοκλητιανό και στον καίσαρά του τον Γαλέριο στην Ανατολή. Για τον χαρακτήρα του Κωνσταντίνου στα παιδικά του χρόνια έχουμε ελάχιστες ενδείξεις. Όλες οι πηγές μας συμφωνούν πως ήταν ένας σοβαρός και έξυπνος νέος, αλλά με χαρακτήρα που ταίριαζε περισσότερο στο στρατιωτικό επάγγελμα παρά στα γράμματα και στα κρατικά αξιώματα. Η δευτερεύουσα επίσημη ιδιότητά του ως μέλους της Αυλής πιθανόν τον βοήθησε να δημιουργήσει ένα σκληρό πυρήνα, που θα χρησιμοποιούσε αργότερα αποτελεσματικά εναντίον του αυτοκρατορικού κατεστημένου. Οι σχέσεις του με τον πατέρα του φαίνεται πως ήταν καλές παρά τον υποχρεωτικό δεύτερο γάμο του τελευταίου, ένα γεγονός που έκανε επίσης μεγάλη εντύπωση στους απλούς στρατιώτες. Με την τετραρχία να έχει παγιωθεί σταθερά το 293 ως η νέα δομή της αυτοκρατορίας, ο Κωνσταντίνος ξεκίνησε τη στρατιωτική σταδιοδρομία του στις θερμές και σκονισμένες περιοχές που σήμερα είναι η Τουρκία, η Παλαιστίνη και η Αίγυπτος.

Όντας ο 20χρονος γιος του Κωνσταντίνου Χλωρού, ο Κωνσταντίνος έλαβε τον βαθμό του χιλίαρχου. Τα κατάφερε καλά στη μάχη σε πολλά μέτωπα, με τους Πέρσες στα ανατολικά και με τους Σαρμάτες κατά μήκος του Δούναβη. Πιθανώς να ήταν παρών στην ήττα στις Κάρες (σημερινή Χαρράν στην Τουρκία) το 296, μία θλιβερή επανάληψη της σφαγής 25.000 Ρωμαίων από τους Πάρθους στο ίδιο σημείο διακόσια σαράντα τρία χρόνια νωρίτερα. Το επόμενο έτος ο Κωνσταντίνος μετατέθηκε στο μέτωπο του Δούναβη για να πολεμήσει τους Σαρμάτες στο πλάι του Γαλέριου. Μία πολύ μεταγενέστερη αναφορά λέει ότι ο ίδιος ο Κωνσταντίνος αυτοπροσώπως άρπαξε ένα Σαρμάτη «άγριο» από τα μαλλιά και τον πέταξε στα πόδια του Γαλέριου και ότι κατόπιν διέσχισε έφιππος ένα έλος ώστε να ανοίξει δρόμο για μία αποφασιστική επίθεση κατά του εχθρού. Με τέτοιους και άλλους τρόπους, ο Γαλέριος δε θα μπορούσε να μην εκτιμήσει ότι διέθετε έναν άνδρα με πολλές ικανότητες. Θα πρέπει να είχε κάποιο άγχος, αφού οι ικανοί αξιωματικοί είχαν υπερβολική ροπή στο να καθίστανται αντίζηλοι για

τον θρόνο και συνεπώς θανάσιμοι εχθροί εν μία νυκτί. Ο Γαλέριος δεν μπορούσε να αφήσει τον Κωνσταντίνο από τα μάτια του και ουσιαστικά τον κρατούσε όμηρο στην Αυλή του.

Όταν ο Κωνσταντίνος έγινε τριάντα ετών, είχε ήδη πολλούς λόγους για να νιώθει υπερήφανος. Ως εμπειροπόλεμος ανώτατος αξιωματικός, ίππευε στο πλάι του Διοκλητιανού στις επιθεωρήσεις των φρουρών που έκανε ο αυτοκράτορας. Οι κατακτήσεις του ήταν και σεξουαλικής φύσης. Γνωρίζουμε ότι είχε αποκτήσει ένα γιο, τον Κρίσπο, από μία νεαρή φιλενάδα (ή σύζυγο) ονόματι Μινερβίνη, για την οποία τίποτ' άλλο δεν είναι γνωστό. Φαίνεται πως ο Κρίσπος ανατέθηκε στη φροντίδα της γιαγιάς του, Ελένης. Το 303 όμως ο Κωνσταντίνος ανησυχούσε για μεγαλύτερα πράγματα, αφού ήταν η χρονιά που ο Διοκλητιανός σχεδίαζε να γιορτάσει τα είκοσι χρόνια του στην εξουσία, τα *vicennalia*. Η γιορτή, που θα λάμβανε χώρα στη Ρώμη, θα σηματοδοτούσε επίσης τη 10η επέτειο (*decennalia*) της αναγόρευσης του Κωνσταντίνου Χλωρού στο αξίωμα του καίσαρα της Δύσης. Ο Κωνσταντίνος δεν είχε ξαναπάει ποτέ στη Ρώμη και σίγουρα ανυπομονούσε να δει και πάλι τον πατέρα του έπειτα από πολλά χρόνια απουσίας. Είχε όμως κι άλλες προσδοκίες αφού, λίγο πριν ξεκινήσουν οι εορτασμοί στη Ρώμη, ο Διοκλητιανός κάλεσε τους τετράρχες στο Μεδιόλανο και τους είπε ότι σκόπευε να παραιτηθεί από τον θρόνο, όπως το είχε υποσχεθεί, έπειτα από είκοσι χρόνια στην εξουσία.

Για να ελαχιστοποιήσει τον αναμενόμενο ανελέητο ανταγωνισμό για την εξουσία που θα πυροδοτούσε η ανακοίνωσή του, ο πανούργος Διοκλητιανός επέμεινε να παραιτηθεί ταυτόχρονα και ο Μαξιμιανός, ώστε να καθαρίσει το τοπίο και για τους δύο καίσαρες. Ο Μαξιμιανός συμφώνησε διστακτικά και ορίστηκε η ημερομηνία για την παραίτηση και των δύο ανδρών δύο χρόνια αργότερα, το 305. Έτσι ξεκαθάρισε η αρένα για τους δύο εν αναμονή καίσαρες, τον Κωνσταντίνο και τον γιο του Μαξιμιανού, τον Μαξέντιο.

Ο Διοκλητιανός όμως δεν υπολόγισε τις προκαταλήψεις του ρωμαϊκού πληθυσμού, για τον οποίο ο ίδιος αποτελούσε μία μακρινή φιγούρα. Κατά τη διάρκεια των εορτασμών, κατέρρευσαν οι κερκίδες ενός σταδίου σκοτώνοντας εκατοντάδες και πιθανώς χιλιάδες θεατές. Ο Διοκλητιανός χλευάστηκε και έφυγε από τη Ρώμη αηδιασμένος.

Την 1η Μαΐου 305 έλαβε χώρα η τελετή παραίτησης από τον θρόνο στη Νικομήδεια. Όπως περιέγραψε ο ιστορικός Λακτάντιος, ολόκληρο το σώμα αξιωματικών των ανατολικών λεγεώνων στεκόταν προσο-

χή καθώς ο Διοκλητιανός έβγαζε τον αυτοκρατορικό πορφυρό μανδύα του και τον έδινε στον διάδοχό του. Οι στρατιώτες περίμεναν ότι ο μανδύας θα τύλιγε τους ώμους του Κωνσταντίνου, αλλά αντιθέτως τοποθετήθηκε στον άσημο, ελάχιστα γνωστό ανιψιό του Γαλέριου που ονομαζόταν Μαξιμίνος Δάας. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε πώς αντέδρασε ο Κωνσταντίνος σε αυτή τη μη αναμενόμενη ταπείνωση. Το πιθανότερο είναι πως έκρυψε την κατάπληξή του και την ταπείνωσή του κάτω από μία ανέκφραστη μάσκα ευγένειας. Επιπλέον, ήξερε σίγουρα πως όποια παιχνίδια εξουσίας και ίντριγκες κι αν γίνονταν στην Ανατολή, η πραγματική του ελπίδα βρισκόταν στη Δύση με τις δυνάμεις του πατέρα του. Πράγματι, ο Κωνσταντίνος Χλωρός είχε μόλις γίνει αύγουστος της Δύσης, στη θέση του Μαξιμιανού ο οποίος είχε παραιτηθεί μαζί με τον Διοκλητιανό. Τα πiónια είχαν στηθεί στη σκακιέρα.

Ο Γαλέριος μπορεί να είχε κερδίσει αυτή την κίνηση. Την ίδια ώρα όμως ήταν υποχρεωμένος να δεχτεί το αίτημα του Χλωρού να έχει τον Κωνσταντίνο στο πλάι του ως καίσαρα σε αναμονή. Τα ιστορικά αρχεία στο σημείο αυτό είναι ασαφή. Ο Γαλέριος πιθανώς να άφησε τον Κωνσταντίνο να φύγει, εξασφαλίζοντας πρώτα μία συμφωνία με την οποία ο τελευταίος τον αναγνώριζε ως αύγουστο. Ο ίδιος ο Κωνσταντίνος όμως ισχυριζόταν πως εκμεταλλεύτηκε μία δεξίωση όπου το κρασί έρεε άφθονο και όπου ο Γαλέριος ήταν μεθυσμένος και ξεγλίστρησε, ανέβηκε στο άλογό του και έκανε μία επική διαδρομή διασχίζοντας την Ευρώπη για να συναντήσει τον πατέρα του στη Βουλώνη. Από εκεί, πατέρας και γιος διέσχισαν τη Μάγχη, νίκησαν τους Πίκτους και κατέληξαν στο Εβόρακον. Εκεί ήταν που ο Κωνσταντίνος Χλωρός πέθανε στις αρχές του καλοκαιριού του 306, έχοντας στο πλάι του νεκροκρέβατού του τον Κωνσταντίνο, τη δεύτερη σύζυγό του, Θεοδώρα, και τα παιδιά της.

Στα μάτια του ρωμαϊκού στρατού της Γαλατίας και της Βρετανίας, ο Κωνσταντίνος ήταν ο κατάλληλος άνθρωπος για τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, έχοντας αποδείξει την αξία και το θάρρος του πολλές φορές. Ο στρατός τον ανακήρυξε αμέσως αύγουστο. Κάνοντάς το αυτό ακολουθούσε μία παγιωμένη, αν και όχι πάντα ειρηνική, παράδοση. Αυτά συνέβησαν πολύ πριν από την εποχή των ταχέων επικοινωνιών, όταν ακόμη και τα πιο επείγοντα επίσημα μηνύματα από τη Νικομήδεια για παράδειγμα ή το Μεδιόλανο έκαναν εβδομάδες μέχρι να φτάσουν στο Εβόρακον, και κατά τη διάρκεια της αποστολής τους μπορούσαν να συμβούν τα πάντα. Όταν ανέκυπταν επείγοντα κρατικά ζητήματα,

όπως ο αιφνίδιος θάνατος ενός αυγούστου ή ενός καίσαρα, οι κρίσιμες αποφάσεις έπρεπε να ληφθούν επιτόπου. Ο στρατός ήταν ο μόνος οργανισμός που μπορούσε να υποστηρίξει την εξουσία ενός νέου ηγεμόνα και να του παράσχει την αναγκαία δύναμη για να την επιβάλει. Ο Κωνσταντίνος μπορεί να μην περίμενε την τιμή που του έκαναν τα στρατεύματα. Σίγουρα δεν την άφησε να του πάρει τα μυαλά. Ήξερε ότι ο Γαλέριος θα βρισκόταν σε συναγερμό από τη στιγμή που θα έφτανε η είδηση στην Ανατολή. Το τελευταίο πράγμα που ήθελε ο Κωνσταντίνος ήταν να θεωρηθεί ως άλλος ένας στρατηγός που ήταν διψασμένος για εξουσία, κι έτσι ενώ αποδέχτηκε ευγενικά την αναγνώρισή του ως αυγούστου από τον στρατό, αποδέχτηκε επίσης και τον διορισμό του στο κατώτερο αξίωμα του καίσαρα από τον Γαλέριο.

Στο μεταξύ, ο Μαξέντιος δεν είχε παραμείνει αδρανής. Τον Οκτώβριο του 306 έπεισε την Πραιτοριανή Φρουρά να τον ανακηρύξει αυτοκράτορα. Η Φρουρά είχε δει την άλλοτε κραταιά δύναμή της να ελαττώνεται σε δέκα κοόρτες, οι οποίες ήταν εξοργισμένες από δυσανεξία για τις φήμες που έλεγαν ότι θα περικοπτόταν και ο μισθός τους. Το προαξικόπημα του Μαξέντιου είχε αρχικά τη λαϊκή στήριξη, αφού μία από τις πρώτες ενέργειές του ήταν να σταματήσει τους διωγμούς των χριστιανών. Ο Γαλέριος όμως δεν μπορούσε να ανεχθεί μία ενέργεια που ισοδυναμούσε με προδοσία, και με τον Γαλέριο και τον Μαξέντιο να βρίσκονται τώρα αντιμέτωποι, ο Κωνσταντίνος έπρεπε να αποφασίσει με ποιον τον συνέφερε να συνταχθεί. Ο Γαλέριος όρισε τον Φλάβιο Δικίνιο ως αύγουστο της Δύσης. Ο Κωνσταντίνος απάντησε νυμφευόμενος την αδελφή του Μαξέντιου, τη Φαύστα, και βάσει αυτού του γάμου αυτοανακηρύχθηκε αύγουστος για να αντικρούσει τον Δικίνιο. Μεταγενέστεροι σχολιαστές θα υπαινίσσονταν ότι υπήρχε κάποιο αίσθημα μεταξύ του Κωνσταντίνου και της Φαύστας, η οποία υποτίθεται πως του είχε δώσει το αστραφτερό έμβλημα του χιλίαρχου —«ένα κράνος που αστραποβολούσε από χρυσό και πολύτιμους λίθους»— προτού ξεκινήσει τις εκστρατείες του στην Ανατολή. Η Φαύστα όμως ήταν μόλις δεκαπέντε ετών το 307 όταν παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο, κι έτσι αυτή η ιστορία είναι τουλάχιστον αμφισβητήσιμη.

Το 308 προμηνυόταν χάος, αφού τουλάχιστον έξι φιλόδοξοι αυτοανακηρυχθέντες αύγουστοι διαγκωνίζονταν για την υπέρτατη εξουσία. Στη Ρώμη ο Μαξέντιος και ο πατέρας του, ο Μαξιμιανός, μοιράζονταν αμήχανα την εξουσία, μέχρι που ο Μαξιμιανός σκέφτηκε να αρπάξει το στέμμα για λογαριασμό του. Το 310 ο Κωνσταντίνος κινήθηκε με

αστραπιαία ταχύτητα διασχίζοντας τη Γαλλία και εγκλώβισε τον Μαξιμιανό στη Μασσαλία. Σύμφωνα με τον Λακτάντιο, η πιστή Φαύστα ενημέρωσε τον Κωνσταντίνο για τη μηχανορραφία του πατέρα της να τον δολοφονήσει μέσα στην κρεβατοκάμαρά τους. Έχοντας προειδοποιηθεί εγκαίρως, ο Κωνσταντίνος άρπαξε τον ηλικιωμένο άνδρα και του έδωσε τη δυνατότητα να επιλέξει με ποιο τρόπο ήθελε να πεθάνει. Ο Μαξιμιανός επέλεξε «την αγχόνη για τον απρεπή θάνατο, κρεμασμένος από ένα ψηλό δοκάρι». Ο Γαλέριος άνοιξε ακόμη περισσότερον τον αγωνιστικό χώρο, όταν πέθανε με τη σειρά του τον επόμενο χρόνο.

Ο Μαξέντιος κυβερνούσε στη Ρώμη ως *princeps invictus*, ή ανίκητος πρίγκιπας, στηριζόμενος από μία Γερουσία που της είχε απομείνει μόνο η σφραγίδα, καθώς και από τα ξίφη της Πραιτοριανής Φρουράς. Απεικονίζεται ως ένας άνθρωπος που ζούσε μία ζωή ακόλαστης και αβέβαιης πολυτέλειας στην Απλία Οδό, επιρρεπής στο υπερβολικό κρασί και θρηγνώντας τη συντομία του ανθρώπινου βίου (αν και ευτυχώς δεν είχε ιδέα ότι και οι δικές του μέρες ήταν μετρημένες), ενώ επέβαλλε παράλληλα ένα κτηνώδες καθεστώς. Η ανεκτικότητα που είχε δείξει παλαιότερα απέναντι στους χριστιανούς φαίνεται πως είχε καταργηθεί. Διακατεχόταν από υπερβολικό φόβο για τον κουνιάδο του τον Κωνσταντίνο και διέταξε να καταστραφούν όλες οι προτομές και τα αγάλματά του. Αυτό έκανε τον Κωνσταντίνο απλώς περισσότερο αποφασισμένο από ποτέ να τον βγάλει από τη μέση και το 312, βοηθούμενος από τον στρατηγό Πρόβο ο οποίος είχε ταχθεί με το μέρος του, κατατρόπωσε τις δυνάμεις του Μαξέντιου σε διαδοχικές μάχες στη Σούσα και στο Τορίνο στις υπώρειες των Άλπεων, καθώς και στη Βερόνα. Τον Οκτώβριο ο Κωνσταντίνος βρισκόταν στη Σάξα Ρούμπρα όπου του εμφανίστηκαν τα οράματα που άλλαξαν την Ιστορία.⁷

Όταν μπεκρούλιαζε ο Μαξέντιος, δε φαίνεται πως έδινε και μεγάλη σημασία στην ασφάλειά του. Οι μηχανικοί του είχαν κατασκευάσει μία πλωτή γέφυρα έκτακτης ανάγκης πλάι στη Μουλβία Γέφυρα, εφοδιασμένη με ένα μηχανισμό αυτοκαταστροφής με τη μορφή ενός κεντρικού πύρου, ο οποίος αν αφαιρούνταν, προκαλούσε την κατάρρευση της γέφυρας σε περίπτωση που ο εχθρός έκανε την εμφάνισή του πάνω της. Η ύπαρξη του μηχανισμού σίγουρα θα είχε διαρρεύσει στους κρυπτοχριστιανούς που υπήρχαν στον στρατό του Μαξέντιου. Ο ίδιος ο Μαξέντιος ήταν πολύ αγχωμένος. Οι εχθροί του αναφέρουν ότι θυσιάσε ένα παιδί προκειμένου να λάβει κάποιο θεϊκό σημάδι για το τι τον περίμενε – μία πράξη που, αν αληθεύει, δε βοήθησε καθόλου στην απο-

κατάσταση της δημοφιλίας που μπορεί κάποτε να είχε. Φαίνεται πως οι οιοωνοί του υπέδειξαν να βγει έξω από τα τείχη για να αντιμετωπίσει τον Κωνσταντίνο, κι όντως αποφάσισε να το κάνει.

Στο μεταξύ, οι υποστηρικτές του Κωνσταντίνου εντός των τειχών δεν είχαν παραμείνει αδρανείς. Σύμφωνα με μία παράδοση, η μυστική μερίδα οπαδών του Κωνσταντίνου είχε καταφέρει να πιάσει με παγίδες τουλάχιστον τριακόσιες κουκουβάγιες, για να τις ελευθερώσει όλες μαζί ως σινιάλο για τον Κωνσταντίνο να επιτεθεί. Οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι η ιστορία αυτή πάσχει από πλευράς αξιοπιστίας. Από την άλλη μεριά, δεν είναι παράλογο να υποθέσουμε ότι κάποιας μορφής πληροφόρηση στην οποία να εμπλέκονται πουλιά μπορεί κάλλιστα να είχε επιχειρηθεί. Η κουκουβάγια ήταν το έμβλημα της Αθηνάς, της Ελληνίδας θεάς της σοφίας (η ρωμαϊκή Μινέρβα). Οι πηγές μάς λένε πως στο θέαμα του σμήνους με τις κουκουβάγιες που ανέβαιναν στον ουρανό και κάθονταν πάνω στα τείχη της Ρώμης, ο Κωνσταντίνος –μεγαλοπρεπής με την καινούργια πανοπλία του– διέταξε τις σάλπιγγες να ηχήσουν προέλαση.

Δεν είναι γνωστές πολλές λεπτομέρειες σχετικά με τη μάχη της Μουλβίας Γέφυρας, εκτός από το ότι δε διήρκεσε πολύ, αφού ο Κωνσταντίνος είχε από την αρχή το πλεονέκτημα. Η πρώτη σειρά του πεζικού και του ιππικού του Μαξέντιου έσπασε κάτω από την αρχική έφοδο του Κωνσταντίνου, αφήνοντας την πιο σκληροτράχηλη Πραιτοριανή Φρουρά να κρατάει το βόρειο τμήμα της Μουλβίας Γέφυρας. Είναι πολύ πιθανό ο Κωνσταντίνος να δανείστηκε μια σελίδα από το στρατιωτικό εγχειρίδιο του Αθηναίου στρατηγού Μιλτιάδη του 5ου αιώνα π.Χ., ο οποίος νίκησε μία μεγαλύτερη περσική δύναμη στον Μαραθώνα, αφήνοντας το κέντρο του να υποχωρήσει ενώ πίεζε με πλευρικές επιθέσεις, προκειμένου να κυκλώσει τον προελαύνοντα εχθρό. Όταν ο Μαξέντιος και οι αξιωματικοί του βορείως του ποταμού συνειδητοποίησαν πως κινδύνευαν να αποκοπούν, κινήθηκαν βιαστικά προς τη γέφυρα. Όπως συνέβη και με την ιστορία με τις κουκουβάγιες, παρεμβαίνει και εδώ ο θρύλος, αναφέροντας έναν πατρίκιο ονόματι Πόπλιο του οποίου είχαν βγάλει τα μάτια με διαταγή του Μαξέντιου επειδή διαμαρτυρήθηκε όταν η κόρη του μεταφέρθηκε στο παλάτι ως παλλακίδα. Σύμφωνα με αυτή την ιστορία, ο Πόπλιος και μία ομάδα έμπιστων ανδρών βρίσκονταν στο νότιο άκρο της γέφυρας όταν έκανε την εμφάνισή του το ιππικό που υποχωρούσε. Μόλις οι ιππείς βρέθηκαν στα μισά της γέφυρας, ο Πόπλιος διέταξε να αφαιρεθεί ο πύργος έκτα-

κτης ανάγκης και η γέφυρα κατέρρευσε γκρεμίζοντας άνδρες και άλογα μέσα στο νερό. Μία πιο αποδεκτή ιστορία λέει ότι οι μηχανικοί πανικοβλήθηκαν και τράβηξαν τον πίρο πιο γρήγορα απ' ό,τι έπρεπε. Ο Μαξέντιος και πολλοί από τους άνδρες του εξακολουθούσαν να βρίσκονται στην αντίπερα όχθη και στράφηκαν προς την πλαϊνή πέτρινη Μουλβία Γέφυρα, η οποία αποδείχτηκε υπερβολικά στενή για τα εκατοντάδες άτομα που έτρεχαν πανικόβλητα πάνω της. Πολλοί, ανάμεσα στους οποίους και ο Μαξέντιος, έπεσαν κάτω από τη γέφυρα εξαιτίας του συνωστισμού και πνίγηκαν παρασυρμένοι από το βάρος της πανοπλίας τους. Ο Μαξέντιος μπορεί να έχει τη μεταθανάτια αναγνώριση εκείνου που υποχώρησε από τους τελευταίους.⁸

Ο Κωνσταντίνος έγινε δεκτός στη Ρώμη με μία δουλοπρεπή υποδοχή απ' ό,τι είχε απομείνει από τη Σύγκλητο και από τον ανακουφισμένο πληθυσμό. Το πτώμα του Μαξέντιου ανασύρθηκε από τον Τίβερα και τεμαχίστηκε τελετουργικά σε κομμάτια. Το κεφάλι διαπομπεύτηκε μέσα στην πόλη καρφωμένο στην αιχμή ενός κονταριού και μετά στάλθηκε στην Καρχηδόνα ως απόδειξη για τις αφρικανικές επαρχίες ότι τώρα πλέον η εξουσία είχε περιέλθει στον Κωνσταντίνο. Αμέσως ξεκίνησαν οι εργασίες για να στηθεί μία αψίδα θριάμβου ανάμεσα στο Κολοσσαίο και στην Αγορά, πλούσια διακοσμημένη με ανάγλυφα μάχης σύμφωνα με την παράδοση των παλαιών Ρωμαίων αυτοκρατόρων. Χρειάστηκαν τρία χρόνια για να ολοκληρωθεί το έργο, το οποίο ακόμη και σήμερα αποτελεί σημαντικό ρωμαϊκό αξιοθέατο.⁹

Τώρα πια ο Κωνσταντίνος έκανε μία παύση για να σταθεροποιήσει τη θέση του. Ο Λικίνιος έδειχνε να έχει τον σταθερό έλεγχο της Ανατολής και συνεπώς ήταν απαραίτητο ένα είδος συνεργασίας μαζί του. Τον Φεβρουάριο του 313, οι δύο αύγουστοι συναντήθηκαν στο Μεδιόλανο για να λάβουν μία από τις σοβαρότερες αποφάσεις στην ιστορία της ανθρωπότητας. Επρόκειτο για το Διάταγμα των Μεδιολάνων, το οποίο παραχωρούσε πλήρη θρησκευτική ελευθερία σε όλους τους χριστιανούς της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, τόσο στα ανατολικά όσο και στα δυτικά. Δεν υπήρχε τίποτα το καινούργιο στο περιεχόμενό του. Απλώς επιβεβαίωνε ένα παλαιότερο διάταγμα ανεξιθρησκίας που είχε εκδώσει ο Γαλέριος. Ο Κωνσταντίνος όμως ήταν ο πρώτος κυβερνήτης με ισχυρή θέση να το επιβάλει, αν και με τη βοήθεια του Λικίνιου. Οι περιουσίες των χριστιανών που είχαν αρπαχθεί κατά τη διάρκεια των πρόσφατων διωγμών επιστράφηκαν. Ένας χριστιανός ιερέας ονόματι Μιλτιάδης αναγνωρίστηκε επισήμως ως επίσκοπος της Ρώμης (δηλα-

δή ως ο πρώτος πάπας) και του δόθηκε μία υπέροχη κατοικία πάνω στον λόφο του Λατερανού, η οποία ανήκε στην αυτοκράτειρα Φαύστα.

Ωστόσο, ο Λικίνιος ήταν πλήρως απασχολημένος με τον χειρότερο εχθρό του, τον δικό του καίσαρα, τον Μαξιμίνο Δάια. Αυτός ο άνθρωπος κατηγορούνταν για το ότι επέμενε στην παρθενοφθορία (το διαβόητο *droit de cuissage* ή δικαίωμα της πρώτης νύχτας) καθώς και για τον αποκεφαλισμό χριστιανών επισκόπων. Λέγεται πως ο Λικίνιος ονειρεύτηκε έναν άγγελο ο οποίος τον εξόρκισε να «προσευχηθεί στον Ύψιστο μαζί με όλο τον στρατό του» κι έτσι να εξασφαλίσει τη νίκη. Ο Λακτάντιος γράφει πως όταν ξύπνησε ο Λικίνιος, θυμόταν τα λόγια και διέταξε τους στρατιώτες του να τα επαναλάβουν τρεις φορές γονατιστοί. Στη μάχη που ακολούθησε στην Αδριανούπολη (313), ο Μαξιμίνος Δάιας τράπηκε σε φυγή και τελικά αυτοκτόνησε με δηλητήριο στην Ταρσό· σύμφωνα με τον Λακτάντιο, το δηλητήριο χρειάστηκε τέσσερις επώδυνες ημέρες για να δράσει, κατά τη διάρκεια των οποίων ο Μαξιμίνος παραφρόνησε από την αγωνία. Ο Λικίνιος καθάρισε την επικράτειά του από οποιαδήποτε απομεινάρια της οικογένειας του Μαξιμίνου, σκοτώνοντάς τους. Επειδή όμως ο Λικίνιος ήταν κουνιάδος του Κωνσταντίνου, ο τελευταίος δεν μπορούσε να κάνει και πολλά πράγματα. Αυτή η κατάσταση άλλαξε το 315, όταν η σύζυγος του Λικίνιου, Κωνσταντία (αδελφή του Κωνσταντίνου) γέννησε ένα γιο – άμεσα ανταγωνιστή του μεγαλύτερου γιου του Κωνσταντίνου, Κρίσπου.

Εκείνη την εποχή ο Κωνσταντίνος είχε μεταφέρει τη βάση του στους Τρεβήρους (Τριρ) της Γερμανίας προκειμένου να διατηρεί υπό έλεγχο τα ανυπότακτα βορειοευρωπαϊκά φύλα. Γύρω στο 317 μετακίνησε το στρατηγείο του ακόμη ανατολικότερα, στη Σερδική (σημερινή Σόφια της Βουλγαρίας), αφήνοντας τον γιο του, Κρίσπο, μόλις δεκατριών ετών, ως καίσαρα στους Τρεβήρους. Η μετακίνηση στην Ανατολή είχε μία προφανή σημασία: ο Κωνσταντίνος διεκδικούσε τον έλεγχο των εδαφών του Λικίνιου. Επιπλέον, ο Λικίνιος δυσανασχετούσε με την τεράστια δημοφιλία που απολάμβανε ο Κωνσταντίνος στη Ρώμη. Και τότε ο Κωνσταντίνος απέκτησε δεύτερο γιο, στον οποίο έδωσε το όνομά του – σημαδι πως ίσως προετοίμαζε μία δυναστεία. Μία απόπειρα εκ μέρους του Λικίνιου να στρατολογήσει ένα Ρωμαίο συγκλητικό σε συνωμοσία κατά του Κωνσταντίνου απέτυχε παταγωδώς. Ο πόλεμος μεταξύ των δύο ανδρών κηρύχθηκε τον Οκτώβριο του 316.

Οι δυνάμεις των δύο αντιπάλων παραμόνευαν η μία την άλλη στις κοιλάδες της σημερινής Σερβίας, με τον Κωνσταντίνο να διαθέτει 20.000

πεζούς και ιππείς και τον Λικίνιο περίπου 35.000. Ο Λικίνιος ηττήθηκε στην πρώτη σύγκρουση στην πόλη Κίβαλι της Παννονίας, χάνοντας μεγάλο αριθμό ανδρών και τρεπόμενος σε φυγή υπό την κάλυψη του σκοταδιού. Αφού εγκαταστάθηκε στη Φιλιππούπολη (σημερινό Πλόβντιβ), έστειλε πρεσβεία ειρήνης στον Κωνσταντίνο, η οποία δεν έγινε δεκτή. Τρεις μήνες αργότερα, τον Ιανουάριο του 317, ο Λικίνιος αντιμετώπισε τον Κωνσταντίνο με περίπου ίση δύναμη στην πεδιάδα του Άρδα, λίγο νοτιότερα από τη σύγχρονη Σόφια. Η μάχη υπήρξε πολύωρη και σκληρή. Όταν έπεσε η νύχτα, οι δυνάμεις του Λικίνιου υποχρεώθηκαν να υποχωρήσουν. Ο Κωνσταντίνος, υποθέτοντας ότι ο Λικίνιος θα αναζητούσε καταφύγιο στο Βυζάντιο, έσπευσε προς τα κει, αλλά στην πραγματικότητα ο Λικίνιος είχε κατευθυνθεί νότια, προς την Ελλάδα, και κατόπιν αναδιπλώθηκε για να βρεθεί στα νώτα του Κωνσταντίνου. Σ' εκείνη τη φάση και οι δύο αύγουστοι είχαν χάσει σημαντικό αριθμό ανδρών και υπήρχε πιθανώς μεγάλη κόπωση από τις μάχες στις τάξεις και των δύο στρατών. Ο Κωνσταντίνος αποδέχτηκε τη δεύτερη έκκληση του Λικίνιου για ειρήνη, η οποία επισφραγίστηκε τον Μάρτιο στη Σερδική και έδωσε στον Κωνσταντίνο όλα τα Βαλκάνια και την Ελλάδα, καθώς και το αξίωμα του πρεσβύτερου αυγούστου. Ο Λικίνιος αποσύρθηκε στη Νικομήδεια για να κυβερνήσει από εκεί το ακρωτηριασμένο βασίλειό του, ενώ ο γιος του Κωνσταντίνου, Κρίσπος, επέβαλε την εξουσία του στους Τρεβήρους.¹⁰

Η συμφωνία αποτέλεσε απλώς μία ανάπαυλα. Καθώς ο Λικίνιος επανέφερε τους διωγμούς σε βάρος των χριστιανών, ο Κωνσταντίνος ξεκίνησε το 323 από το ελληνικό λιμάνι της Θεσσαλονίκης με 130.000 άνδρες και εισέβαλε στη Θράκη αναζητώντας τον αντίπαλό του. Σε δύο μάχες στην Αδριανούπολη και στη Χρυσούπολη ο Λικίνιος και οι 160.000 άνδρες του ηττήθηκαν και ολόκληρη η αυτοκρατορία έπεσε στα χέρια του Κωνσταντίνου. Ο Λικίνιος υποσχέθηκε να καθίσει ήσυχος, αλλά προφανώς είχε ροπή προς τη μηχανορραφία, διότι το επόμενο έτος εκτελέστηκε. Αν ο Λικίνιος όντως συνωμοτούσε σε βάρος του Κωνσταντίνου, είχε μιμητές στον στενότερο κύκλο της οικογένειας του νέου αυτοκράτορα. Με δεδομένο το ευγενές ιστορικό του Κωνσταντίνου έως τότε, διαβάζουμε σοκαρισμένοι για τις εκτελέσεις της ίδιας της δεύτερης συζύγου του, Φαύστας, και του γιου του, Κρίσπου, το 326. Μπορούμε απλώς να εικάσουμε ποια ήταν τα κίνητρα αυτής της διπλής δολοφονίας. Οι συγγραφείς της εποχής όπως ο Ζώσιμος υπαινίσσονται ότι τα δύο άτομα μπορεί να είχαν ερωτική σχέση. Ο Κρί-

σπος ήταν καρπός του πρώτου γάμου του Κωνσταντίνου, γενναίος και ικανός στο πεδίο της μάχης, κι έτσι πιθανώς αποτελούσε αντικείμενο ζήλιας εκ μέρους της θετής μητέρας του, Φαύστας, η οποία επιθυμούσε να ευνοήσει τους τρεις δικούς της γιους και τις τρεις κόρες της. Δε θα ήταν υπερβολικό να φανταστούμε πως η Φαύστα συνωμοτούσε για να βγάλει από τη μέση τον Κρίσπο, προκαλώντας ακόμη και κάποιο σεξουαλικό σκάνδαλο. Όποιες κι αν ήταν οι λεπτομέρειες, η σχέση θα πρέπει να ήταν αρκετά σοβαρή ώστε να κάνει τον Κωνσταντίνο να χάσει προσωρινά τα λογικά του, αφού την ίδια εποχή διέταξε τη θανάτωση του γιου του Λικίνιου, Λικινιανού, του οποίου η μητέρα ήταν η αδελφή του Κωνσταντίνου, Κωνσταντία. Κάνοντας ακόμη χειρότερα τα πράγματα, ο Κωνσταντίνος σύντομα μετάνιωσε που σκότωσε τον γιο του και επέβριψε την ευθύνη στη Φαύστα την οποία, όπως λένε κάποιοι, έβρασε ζωντανή μέσα στην μπανιέρα της ή την άφησε γυμνή σε ένα βουνό για να την κατασπαράξουν τα άγρια θηρία. Άλλες μαρτυρίες υποστηρίζουν ότι στην πραγματικότητα η γυναίκα επέζησε, και μάλιστα ότι ο Κωνσταντίνος πέθανε πριν απ' αυτήν.

Δεδομένου αυτού του άθλιου επεισοδίου, θα ήταν άραγε σωστό να αποκαλέσουμε τον Κωνσταντίνο χριστιανό; Το ερώτημα είναι εύλογο, απλώς δε γνωρίζουμε αρκετά για το θέμα, ώστε να μπορούμε να κρίνουμε. Το να είναι κανείς χριστιανός δε σημαίνει πως είναι και άγιος. Ένας χριστιανός στρατιώτης παραμένει στρατιώτης και μερικές φορές καλείται να σκοτώσει επειδή έτσι επιτάσσει το καθήκον. Η σκληρότητα μπορεί να είναι απαραίτητη ακόμη και για τον πιο ευσεβή ηγέτη. Μία δημοφιλής σχολή σκέψης, η οποία πηγάζει πιθανώς από τον Γίββωνα, ισχυρίζεται ότι η ανοχή του Κωνσταντίνου και αργότερα η πλήρης αποδοχή εκ μέρους του του χριστιανισμού υπήρξε πολιτική μάλλον παρά πνευματική, μία αναγνώριση ότι η νέα θρησκεία ήταν τώρα ανίκητη και ότι συνεπώς αποτελούσε το μόνο όχημα μέσω του οποίου μπορούσε να αποκτήσει κανείς την ανώτατη εξουσία. Με δεδομένα ωστόσο τα ιστορικά αρχεία, κάτι τέτοιο θα ήταν υπερβολικά κυνικό. Η πίστη της Ελένης, μητέρας του Κωνσταντίνου, δυνατή και αδιαμφισβήτητη καθώς ήταν, πρέπει να είχε αφήσει το σημάδι της στον γιο της. Επιπλέον, ο ίδιος ο Κωνσταντίνος είχε εντυπωσιαστεί πάρα πολύ από το γεγονός ότι από τότε που υιοθέτησε το σύμβολο του σταυρού δεν είχε χάσει ποτέ ούτε μια μάχη. Η προσωπική του φιλοσοφία ήταν πως μεγαλύτερες δυνάμεις έξω από τον ίδιο τον ωθούσαν προς την υπέρτατη εξουσία, μία άποψη που συμβάδιζε απολύτως με το χριστιανικό δόγμα.

Ο Κωνσταντίνος ήξερε λίγα γύρω από τη θεολογία και ενδιαφερόταν ακόμη λιγότερο. Αν και αντιμετώπιζε τους επισκόπους του με κάθε σεβασμό, τους θεωρούσε ιερούς δημόσιους λειτουργούς διορισμένους να αναπτύσσουν την πνευματική πλευρά της αυτοκρατορίας, ενόσω ο ίδιος αναλάμβανε την πλευρά της ισχύος. Αυτό δε σημαίνει πως ήταν αδιάφορος για τα τελετουργικά, αλλά έβλεπε τον χριστιανισμό κυρίως με στρατιωτικούς όρους, ως ένα ζωτικό συστατικό στην καλλιέργεια αρετών όπως η πειθαρχία, η υπακοή, η εσωτερική γαλήνη και το θάρρος που είναι χαρίσματα ενός αποτελεσματικού στρατιώτη. Διαπίστωσε ότι οι χριστιανοί ήταν πιο αξιόπιστοι από άλλους στο ηθικό πεδίο και συνεπώς γίνονταν καλύτεροι στρατιώτες. Είχαν την τάση να αποφεύγουν τις φιλονικίες και τα εγωιστικά παιχνίδια της πολιτικής και του πολέμου των τάξεων και να τηρούν τις οικογενειακές παραδόσεις.

Στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του ως μονοκράτορας, ο Κωνσταντίνος είχε κι αυτός κάμποσους θεολογικούς πονοκεφάλους. Δεν πρόκειται να αναλύσουμε εδώ τις σοβαρές αιρέσεις που ξέσπασαν σχεδόν αμέσως για να απειλήσουν την ενότητα της νέας χριστιανικής Εκκλησίας. Ο αυτοκράτορας όμως, ανήσυχος για το πώς η διεφθαρμένη ανθρωπινή φύση κατάφερε να διεισδύει μέσα από τους ιερατικούς μανδύες κάποιων κληρικών, αισθάνθηκε ότι έπρεπε να αναστείλει προσωρινά την ισχύ του Διατάγματος των Μεδιολάνων. Οι ιερατικές φιλονικίες ενοχλούσαν το στρατιωτικό μυαλό του. Προς τον υποκινητή μιας κύριας αίρεσης, τον ισχνό ασκητικό ιερέα από την Αίγυπτο Άρειο, έγραψε τα εξής:

Εσύ, Άρειε... θα έπρεπε να σιωπάς. (Αυτά) είναι προβλήματα που μόνο η οκνηρία παράγει, και των οποίων η μόνη χρησιμότητα είναι να οξύνουν την ευφυΐα των ανθρώπων... αυτές είναι ανόητες ενέργειες που αρμόζουν μόνο σε άπειρα παιδιά και όχι σε ιερωμένους ή σε λογικούς άνδρες.¹¹

Έδρασε αμέσως συγκαλώντας την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο στη Νίκαια της Βιθυνίας κοντά στη Νικομήδεια το 325, για να παγιώσει το ιερό δόγμα μια για πάντα. Όταν εκφωνήθηκαν όλες οι ομιλίες και συζητήθηκαν εξαντλητικά όλα τα ζητήματα, το αποτέλεσμα της Συνόδου ήταν αυτό που επιθυμούσε ο Κωνσταντίνος – μία σαφής δήλωση της χριστιανικής πίστης με τη μορφή του Συμβόλου της Πίστεως, η οποία αντέχει στις χριστιανικές Εκκλησίες μέχρι τις μέρες μας.

Στο τέλος της δεύτερης δεκαετίας του 4ου αιώνα, ο Κωνσταντίνος ένωσε αρκετά ασφαλής ώστε να πραγματοποιήσει μία φιλοδοξία που είχε από καιρό, να εγκαταλείψει τελικά τη Ρώμη ως μη πρακτική πρωτεύουσα για την αυτοκρατορία και να δημιουργήσει μία νέα σε μικρή απόσταση από την Ελλάδα, την Αίγυπτο, τη Μεσοποταμία και την Παλαιστίνη, καθώς και να προετοιμάσει έναν προμαχώνα απέναντι στις απειλητικές ειδωλολατρικές φυλές στον βορρά και στους πάντα εχθρικούς Πέρσες. Η Ρώμη ήταν σε ακατάλληλη θέση για να διαχειριστεί κανείς από εκεί μία μεσογειακή αυτοκρατορία. Το μοναδικό λιμάνι της, η Όστια στις εκβολές του Τίβερη, δε βόλευε για τα ταξίδια προς ανατολάς. Οι Ρωμαίοι, ως απόγονοι ενός απαθούς αγροτικού λαού, δεν είχαν ασχοληθεί ποτέ σοβαρά με τη θάλασσα και κατά συνέπεια η πρωτεύουσα παρήκμαζε. Επιπλέον, η Ρώμη ήταν βαθιά διαποτισμένη από την παλιά ειδωλολατρία.

Νέες τάσεις στο εμπόριο και στη θρησκεία προέρχονταν από την ανατολική Μεσόγειο και έτσι ο Κωνσταντίνος αποφάσισε ότι εκεί έπρεπε να είναι η «νέα Ρώμη» του. Η Νικομήδεια θύμιζε υπερβολικά τον Διοκλητιανό και τον Γαλέριο. Για κάμποσο καιρό ο Κωνσταντίνος είχε στραμμένο το βλέμμα του προς μία κωμόπολη που απείχε ελάχιστα από την ακτή και βρισκόταν ακριβώς πάνω στο ανατολικότερο άκρο της ευρωπαϊκής ηπείρου – μία κωμόπολη η οποία, όπως και η Ρώμη, ήταν χτισμένη πάνω σε επτά λόφους. Επρόκειτο για την παλιά ελληνική εμπορική κωμόπολη του Βυζαντίου. Το στρατηγικό θαλάσσιο πέρασμα που χωρίζει την Ευρώπη από την Ασία, το οποίο έχει το στενότερο σημείο του στον Βόσπορο, ήταν γνωστό στους λαούς της ανατολικής Μεσογείου από τα αρχαία χρόνια και το εκτιμούσαν όλοι. Ο μακρός και αιματηρός Τρωικός Πόλεμος, ή το ισοδύναμό του, που έληξε γύρω στο 1180 π.Χ. ήταν απλώς μία από τις μεγάλες συρράξεις για τον έλεγχο των Στενών των Δαρδανελίων διαμέσου των οποίων Έλληνες και Ρωμαίοι έμποροι μπορούσαν να έχουν πρόσβαση στις εύφορες περιοχές των ακτών της Μαύρης Θάλασσας και στις αγορές της ενδοχώρας. Η ισχύς της κλασικής Αθήνας, για παράδειγμα, οικοδομήθηκε πάνω στο σιτάρι που μεταφερόταν με πλοία στα νότια διαμέσου των Στενών. Σύμφωνα με τον Θρύλο, ένας Έλληνας ονόματι Βύζας, κάτοικος των Μεγάρων, ίδρυσε σε εκείνο το σημείο μία αποικία και της έδωσε το όνομά του: Βυζάντιο. Είκοσι δύο αιώνες αργότερα, ένας Γάλλος περιηγητής εντυπωσιάστηκε από τη στρατηγική τοποθεσία της πόλης:

Μπορεί να πει κανείς ότι τα Στενά των Δαρδανελίων και η Μαύρη Θάλασσα φτιάχτηκαν για να μεταφέρουν πλούτη από τις τέσσερις γωνιές της Γης. Από τη Μαύρη Θάλασσα έρχεται ο πλούτος των Μογγόλων, της Ινδίας, του μακρινού βορρά, της Κίνας και της Ιαπωνίας. Από τη (Μεσόγειο) έρχονται τα προϊόντα της Αιγύπτου, της Αιθιοπίας, των αφρικανικών ακτών, των Δυτικών Ινδιών και ό,τι καλύτερο έχει να προσφέρει η Ευρώπη.¹²

Επηρεασμένος πολύ από την αρχαία ιστορία, ο Κωνσταντίνος είχε σκεφτεί αρχικά να χτίσει τη Νέα Ρώμη του στην περιοχή της αρχαίας Τροίας στο στόμιο των Δαρδανελίων, και οι εργασίες για την ανέγερση κτιρίων όντως ξεκίνησαν. Τα υπέρτερα πλεονεκτήματα όμως του Βυζαντίου τελικά τον εντυπωσίασαν περισσότερο. Οι διηγήσεις της εποχής δίνουν υπερφυσικές εξηγήσεις γι' αυτή την αλλαγή γνώμης που είχε. Ο ίδιος ο Κωνσταντίνος είπε ότι είδε τον Θεό στον ύπνο του. Άλλοι έλεγαν ότι αετοί κατέβηκαν πετώντας από τα βουνά της Μικράς Ασίας, πήραν τα εργαλεία και τα μετέφεραν στην άλλη πλευρά του Βοσπόρου όπου θα είχαν καλύτερη χρησιμότητα. Ο Άγγλος χρονικογράφος Γουλιέλμος του Μάλμσμπερι προσθέτει περισσότερες λεπτομέρειες, γράφοντας ότι μία ρυτιδιασμένη γριά εμφανίστηκε στον αυτοκράτορα σε ένα όνειρό του και μεταμορφώθηκε σε ελκυστική νεαρή κοπέλα. Λίγο μετά ο επίσκοπος Ρώμης Σίλβεστρος (πάπας Σίλβεστρος Α΄) του παρουσιάστηκε σε ένα άλλο όνειρο λέγοντας ότι η νεαρή κοπέλα αντιπροσώπευε το Βυζάντιο, το οποίο κι αυτός θα αναζωογονούσε κατά παρόμοιο τρόπο.

Τέτοιοι θρύλοι συσσωρεύονται γύρω από κάθε μνημειώδες εγχείρημα. Πολλές ιστορίες λέγονται για τον πάπα Σίλβεστρο, τον οποίο αγιοποίησε η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Μία απ' αυτές λέει πως όταν ο Κωνσταντίνος κόλλησε λέπρα, οι ειδωλολάτρες ιερείς τον συμβούλευσαν να κάνει λουτρό σε ζεστό αίμα φρεσκοσφαγμένων βρεφών. Δεν αποτελεί έκπληξη το ότι απέρριψε αυτή την εγκληματική λύση. Οι απόστολοι Πέτρος και Παύλος εμφανίστηκαν σε ένα όνειρό του και τον συμβούλεψαν να αποταθεί στον Σίλβεστρο, ο οποίος τον βάπτισε με αγιασμένο νερό θεραπεύοντας την ασθένεια. Η ιστορία αυτή άρεσε πολύ στους Ρωμαίους επί πολλούς αιώνες μετά και έδινε μία βολική εξήγηση στο γιατί ο αυτοκράτορας ασπάστηκε τελικά τον χριστιανισμό λίγες μέρες πριν από τον θάνατό του.

Δεν μπορούμε να απορρίψουμε τελείως την ιστορία ότι ο Κωνσταντί-

νος χάραξε ο ίδιος προσωπικά τη γραμμή των δυτικών χερσαίων τειχών της καινούργιας πόλης με την αιχμή του δόρατός του, σε μία απόσταση περίπου δεκαέξι χιλιομέτρων. Όταν οι ακόλουθοί του κουράστηκαν να περπατούν, τους μάλωσε λέγοντας πως θα σταματούσε «μόνον όταν Αυτός, ο αόρατος οδηγός που βαδίζει μπροστά μου, θεωρήσει σκόπιμο να σταματήσει». Ο Γίββων αναρωτιέται σαρκαστικά ποιος θα μπορούσε να είναι αυτός ο «εξαιρετικός οδηγός», αλλά όπως με το όραμα του σταυρού στον ουρανό, ο Κωνσταντίνος πίστευε με ειλικρίνεια πως καθοδηγούνταν θεϊκά σε ό,τι έπραττε. Η ίδρυση μιας νέας πρωτεύουσας και η μετατόπιση του κέντρου βάρους μιας αχανούς αυτοκρατορίας θα ήταν κολοσσιαίο εγχείρημα, το οποίο απαιτούσε ανάλογο βαθμό αποφασιστικότητας. Θα μπορούσε άραγε ακόμη κι ένας δραστήριος άνδρας σαν τον Κωνσταντίνο να τα καταφέρει, χωρίς να έχει μία ακλόνητη θρησκευτική πίστη και μία αίσθηση υπεράνθρωπου σκοπού;

Τον Νοέμβριο του 324, ο Κωνσταντίνος ακολουθώντας τα μυθικά χνάρια του Βύζαντα, ξεκίνησε για να ανακαλύψει ξανά το κέντρο της αυτοκρατορίας πάνω στα θεμέλια της πόλης που ήδη έστεκε εκεί επί χίλια χρόνια. Η τοποθεσία είχε πλεονεκτήματα από κάθε άποψη. Ο κόλπος που ήταν γνωστός ως Κεράτιος και χώριζε τα δύο ευρωπαϊκά τμήματα της πόλης παρείχε μερικά ασφαλή λιμάνια για τα σκάφη που προσέγγιζαν είτε από τον Βόσπορο είτε από τη Θάλασσα του Μαρμαρά. Κάθε σκάφος που περνούσε προς οποιαδήποτε κατεύθυνση ανάμεσα στο Αιγαίο και στη Μαύρη Θάλασσα ήταν υποχρεωμένο να πλεύσει αρκετά κοντά στην ακτή, ώστε να πρέπει να πληρώσει διόδια. Η ίδια η θάλασσα ήταν και είναι ακόμη πλούσια σε αλιεύματα. Ακόμη και σήμερα τα ζεστά βράδια πάμπολλοι ψαράδες με πετονιά διαγωνίζονται για να βρουν λίγο χώρο πάνω στις αποβάθρες και στις γέφυρες του Βουσπόρου για να βγάλουν το δείπνο τους. Η αγροτική παραγωγή από την εύφορη ευρωπαϊκή και ασιατική ενδοχώρα, ιδίως το σιτάρι και το κρασί, έβρισκε εύκολα τον δρόμο της στις αγορές και στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Από στρατηγική άποψη, η πόλη αποτελούσε ιδανική βάση εξόρμησης για ένα στρατό που θα μπορούσε να σταλεί προς οποιαδήποτε κατεύθυνση είτε διά ξηράς είτε διά θαλάσσης. Η Γαλατία και η Βρετανία, οι περιοχές γύρω από τον ποταμό Ευφράτη, η Ρωσία, η Μεσόγειος και η Ιταλία, όλες βρίσκονταν σε ακτινωτή διάταξη από την Κωνσταντινούπολη σαν τις ακτίνες ενός τροχού.

Η οικοδόμηση της Κωνσταντινούπολης –της πόλης του Κωνσταντίνου– πήρε έξι χρόνια και δεν υπήρξε καμία φειδώ σε δαπάνες ή σε

προσπάθεια. Για να διακινδυνεύσουμε ένα σύγχρονο ιστορικό ανάλογο, ήταν σαν κάποια στιγμή τον 19ο αιώνα η βασίλισσα Βικτορία να αποφάσισε να εγκαταλείψει την παλιά και κουρασμένη Βρετανία ως κέντρο της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και να μετέφερε την έδρα της κυβέρνησης με όλα όσα τη συνόδευαν στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, στη Νέα Υόρκη, χτίζοντας εκεί από την αρχή τους ουρανοξύστες και όλα τα υπόλοιπα, ώστε να ενώσει τον αγγλόφωνο κόσμο από μία νέα θέση εμπορικής και στρατιωτικής ισχύος, και να πήρε εκατοντάδες μνημεία από τη Βρετανία για να στολίσει με αυτά τους νέους φαρδιούς δρόμους. Και όπως σε μία τέτοια περίπτωση η Βρετανική Αυτοκρατορία θα είχε σύντομα μετονομαστεί σε Αμερικανική Αυτοκρατορία, έτσι και η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία έγινε Βυζαντινή.¹³

Σπανίως μπορούν να ισχυριστούν τα έθνη ή οι αυτοκρατορίες ότι υπήρξε κάποια συγκεκριμένη χρονική στιγμή ως η απαρχή τους. Με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, ωστόσο, είμαστε αξιόπιστα πληροφορημένοι ότι εγκαινιάστηκε επισήμως τη Δευτέρα το πρωί της 11ης Μαΐου 330 με τις λαμπρές τελετές ανακήρυξης της Κωνσταντινούπολης ως νέας ρωμαϊκής πρωτεύουσας (το επίσημο όνομα συνέχισε να είναι *Altera Roma*, δηλαδή Δεύτερη Ρώμη, αλλά κανείς δεν την αποκαλούσε ποτέ έτσι).¹⁴ Σ' εκείνη τη φάση η πόλη είχε κάπου 50.000 κατοίκους, πολλοί από τους οποίους ήταν αυτοκρατορικοί λειτουργοί που είχαν μετακομίσει εκεί μαζί με τις οικογένειές τους. Καθώς ο ήλιος ανέτειλε εκείνη την εκπληκτική Δευτέρα, ο Κωνσταντίνος ξεπρόβαλε από το καινούργιο παλάτι του για να ατενίσει με υπερηφάνεια τον αστραφτερό νέο Ιππόδρομο που ήταν δίπλα, κατάμεστο από αυτό που ένας κυνικός παρατηρητής αποκάλεσε «ένα μεθυμένο πλήθος ανθρώπων τόσο πιωμένων, ώστε δεν μπορούσαν να μην ξεράσουν το οινόπνευμα που είχαν κατεβάσει». Ο αυτοκράτορας δε βγήκε τυχαία έξω. Ενίσχυε τη δημόσια λατρεία του με όποιο τρόπο μπορούσε. Ο ίδιος σχολιαστής ειρωνευόταν το γεγονός ότι ο Κωνσταντίνος «επιθυμούσε να επαινείται από τις ασταθείς μάξεις» οι οποίες μπορούσαν «μετά βίας να προφέρουν» το όνομά του.¹⁵

Ωστόσο, τέτοιες κριτικές αποτελούσαν μειονότητα. Ο Κωνσταντίνος, όπως και ο Διοκλητιανός πριν απ' αυτόν, πίστευε σταθερά στη δύναμη της επισημότητας της τελετής για να διατηρεί την κοινωνική και πολιτική δομή σε ετοιμότητα. Το κράτος, για να μεταχειριστούμε τη φράση του Λουδοβίκου ΙΔ', ήταν ολοφάνερα εκείνος. Και όσο περισσότερο άκουγε το όνομά του να ηχεί από τις μάξεις, τόσο το καλύτερο

για όλους. Ο Κωνσταντίνος ήταν αυτοκράτορας ελέω Θεού – διορισμένος, κατά τον Ευσέβιο, «από την ίδια τη βούληση του Θεού». Αυτό το βασικό αξίωμα δε χωρούσε αμφισβήτηση. Ο Ευσέβιος ανέπτυξε θεωρητικά το ότι ο αυτοκράτορας «καθορίζει την επίγεια διακυβέρνησή του σύμφωνα με τη θεϊκή, νιώθοντας δύναμη από τη συμμόρφωσή της με τη μοναρχία του Θεού». Ο Ευσέβιος, σίγουρα και ο Κωνσταντίνος, δεν πίστευαν στη δημοκρατία την οποία εξίσωναν με «την αναρχία και την αταξία». ¹⁶ Όποια κι αν ήταν τα αισθήματά του σχετικά με την αναγόρευσή του σε επίπεδο υπερανθρώπου από τους υπηκόους του, το σίγουρο είναι πως δεν είχε αντίρρηση να ανεγερθεί στη νέα αγορά ένας στύλος ύψους τριάντα τεσσάρων μέτρων από αιγυπτιακό πορφυρίτη, που στην κορυφή του είχε ένα γλυπτό ομοίωμά του με χρυσές ακτίνες να εκτείνονται από το φωτοστέφανό του. Για να υπογραμμιστεί το θεϊκό μήνυμα, κάμποσα βιβλικά κειμήλια, όπως το τσεκούρι με το οποίο ο Νώε κατασκεύασε την Κιβωτό, μερικά καρβέλια που απέμειναν από το θαύμα του Ιησού όταν είχε σιτίσει τα πλήθη και το δοχείο του μύρου από το οποίο η Μαρία η Μαγδαληνή είχε αλείψει το κεφάλι του Χριστού, είχαν τοποθετηθεί στο εσωτερικό της μαρμαρίνης βάσης.

Οι εορτασμοί και οι αγώνες για τα εγκαίνια της Κωνσταντινούπολης διήρκεσαν σαράντα ημέρες όπως μας διαβεβαιώνουν οι ιστορικές πηγές. Ξεκίνησαν με μία πομπή η οποία μπορεί να είχε ή και να μην είχε (διότι οι αποδείξεις δεν είναι σαφείς) ως χαρακτηριστικό ένα επίχρυσο ξύλινο άγαλμα του αυτοκράτορα ο οποίος κρατούσε ένα έμβλημα της πόλης στο δεξί του χέρι και έγινε η περιφορά του γύρω από τον Ιππόδρομο, πλαισιωμένου από τους πλουσιοπάροχα ντυμένους φρουρούς οι οποίοι κρατούσαν λευκά κεριά. Γνωρίζουμε ότι αυτό το άγαλμα συνέχισε να παρελαύνει στα γενέθλια της πόλης στις 11 Μαΐου για πολλά χρόνια μετά, με τον εκάστοτε αυτοκράτορα να σηκώνεται από τη θέση του, το κάθισμα, και να χαιρετά τη μνήμη του θεμελιωτή της πόλης.

Το σθένος του Κωνσταντίνου, ο οποίος ήταν πάνω από πενήντα ετών όταν εγκαταστάθηκε στο καινούργιο παλάτι, αποδεικνύεται από το γεγονός ότι δεν παραμέλησε τα προβληματικά βόρεια σύνορα της αυτοκρατορίας, εκεί όπου είχε αποκτήσει πολεμική εμπειρία για πρώτη φορά. Τη δεκαετία του 320 οι Γότθοι, ένας τευτονικός λαός ο οποίος είχε εκτοπιστεί από τα εδάφη του στη βορειοανατολική Ευρώπη και τη Σκανδιναβία από εισβολείς που ήρθαν από τα ανατολικά (για τους οποίους θα πούμε περισσότερα πιο κάτω), επιχείρησαν διά της βίας να αποσπάσουν ασφαλέστερα καταφύγια στην κεντρική και στη νότια Ευρώπη.

Αυτό τους έφερε σε σύγκρουση με τις ρωμαϊκές δυνάμεις κατά μήκος του Δούναβη, όπου ο ίδιος ο Κωνσταντίνος τους υπέταξε το καλοκαίρι του 328 και γεφύρωσε τον Δούναβη για να ασφαλίσει την αριστερή (βόρεια) όχθη του. Επρόκειτο για περιοχή που του ήταν οικεία και πέρασε το επόμενο έτος κινούμενος ακούραστα μέσα από τη σημερινή Γερμανία και κάτω στα Βαλκάνια έως τη γενέτειρά του. Ελάχιστα είναι γνωστά γι' αυτές τις εκστρατείες, εκτός του ότι μόνο μία φορά είδε τα σχέδιά του να ματαιώνονται, όταν κάπου στην ανατολική Ευρώπη ένας γοτθικός σχηματισμός πεντακοσίων ιππέων επιτέθηκε στο αυτοκρατορικό στρατόπεδο και κατέσφαξε μεγάλο αριθμό Ρωμαίων. Ο ίδιος ο Κωνσταντίνος τράπηκε σε φυγή για να σωθεί και έφτασε εγκαίρως στη νέα πρωτεύουσά του για να την εγκαινιάσει.

Την άνοιξη του 332 μία γοτθική ομάδα, προφανώς υπό πίεση από τα βόρεια και τα ανατολικά, επιχείρησε να καταλάβει έδαφος που ανήκε στους Σαρμάτες, εκεί όπου βρίσκεται η σημερινή Ουγγαρία. Οι Σαρμάτες απευθύνθηκαν στην Κωνσταντινούπολη για βοήθεια κι έτσι ο αυτοκράτορας οδήγησε μία δύναμη εκεί όπου είναι η σημερινή Βουλγαρία, ενώ παράλληλα κάλεσε από τη Γαλατία τον γιο του, Κωνσταντίνο Καίσαρα, να τον συνδράμει. Κάπου κοντά στην ακτή της Μαύρης Θάλασσας διεξήχθη μία ή περισσότερες μάχες και πληροφορούμαστε στη συνέχεια ότι οι Γότθοι υπέστησαν μεγάλη ζημιά και χιλιάδες απ' αυτούς εγκαταλείφθηκαν να πεθάνουν από την πείνα και το κρύο. Ενώ ο Κωνσταντίνος λάμβανε τον τιμητικό τίτλο του Γοτθικού Μάξιμου Β' (για να σηματοδοτεί τη δεύτερη νίκη του επί των Γότθων), οχύρωσε την ασφαλή τώρα μεθόριο του Δούναβη με μία σειρά από *quadriburgia*, δηλαδή οχυρά με τέσσερις πύργους τα οποία απεικονίζονται και σε νομίσματα της εποχής. Αλλά παρόλο που οι Γότθοι είχαν αντιμετωπιστεί επιτυχώς, οι Σαρμάτες άρχισαν να γίνονται πιο απειθαρχοί. Οι πιέσεις που δέχονταν από τα βόρεια τους έσπρωχναν κι αυτούς προς εδάφη άλλων λαών. Το καλοκαίρι του 334 ο Κωνσταντίνος κινήθηκε και πάλι προς βορρά (μάλλον κουρασμένα τώρα, αν σκεφτεί κανείς πως ήταν εξήντα ετών). Αυτή τη φορά φαίνεται πως δεν υπήρξαν απροκάλυπτες εχθροπραξίες· περίπου 300.000 Σαρμάτες επανεγκαταστάθηκαν ειρηνικά εντός της μεθορίου της αυτοκρατορίας για να καλλιεργούν τη διαθέσιμη γη και να παρέχουν στρατιώτες στον ρωμαιοβυζαντινό στρατό. Κόπηκαν νέα νομίσματα με ένα μεγαλοπρεπές *Triumphator Omnium Gentium* («θριαμβευτής επί πάντων των εθνών») να προστίθεται στις δάφνες που είχε κερδίσει ήδη ο Κωνσταντίνος. Ήταν μία ταιριαστή

συνέχεια σ' αυτή την εκστρατεία που έμελλε να είναι η τελευταία του Κωνσταντίνου.

Είχε δαπανήσει πολλή ενέργεια στην οικοδόμηση της δημόσιας και στρατιωτικής διοίκησης. Για να τα ισχυροποιήσει όλα αυτά δεν είχε διαταγμό να χρησιμοποιεί τον πλήρη επίσημο τίτλο του, ο οποίος ηχεί κυριολεκτικά σαν ένα ράφι γεμάτο με τρόπαια: Αυτοκράτωρ Καίσαρ Φλάβιος Κωνσταντίνος, Ευσεβέστατος, Ευτυχής, Νικητής και Τροπαιούχος, Μέγας Ποντίφικας, Μέγας Γερμανικός Δ', Μέγας Σαρματικός Β', Μέγας Γοτθικός Β', Μέγας Δακικός, Χιλίαρχος ΚΓ', Ύπατος Η', Αυτοκράτωρ ΚΓ', Πατήρ Πατρίδος, Πρώτος Ύπατος.¹⁷ Αυτή η εντυπωσιακή αλυσίδα είχε σκοπό όχι μόνο να εκφοβίσει δυνητικούς εχθρούς, αλλά και να χρησιμεύει ως υπόμνηση στον λαό του της επιβλητικής μεγαλειότητάς του. Παρ' όλα αυτά, το τεράστιο καθήκον της διοίκησης ήταν υπερβολικό ακόμη και για έναν ηγέτη με τα σημαντικά προσόντα του Κωνσταντίνου. Καθώς γερνούσε, επέλεξε τέσσερις άνδρες για να μοιραστεί μαζί τους το φορτίο της ανώτατης διοίκησης, καθιστώντας τους πραιτοριανούς διοικητές, ενώ ο ίδιος διατήρησε την ανώτατη διοίκηση του στρατού που τον λάτρευε. Στη σφαίρα της δημόσιας διοίκησης το *magister officiorum*, ή αλλιώς «μαγίστρου των θείων οφικίων», κάτι μεταξύ πρωθυπουργού και ιδιαίτερου γραμματέα, κατείχε ο πλέον υψηλόβαθμος αξιωματούχος μη βασιλικής καταγωγής, συνεπικουρούμενος από έναν *κναίστορα του ιερού παλατίου* (*quaestor sacri palatii*), ο οποίος συνέτασσε τους νόμους. Αυτοί οι δύο αξιωματούχοι επιτηρούσαν τους πραιτοριανούς διοικητές για να διασφαλίσουν πως δε θα έκαναν κατάχρηση της εξουσίας τους, ενώ παράλληλα διηύθυναν ένα στρατό δημοσίων υπαλλήλων από ληξίαρχους έως αστυνομικούς και ταχυδρόμους, εξαπλωμένο σε ολόκληρη την αυτοκρατορία.

Η στρατιωτική διοίκηση χωρίστηκε στον στρατηλάτη του πεζικού (*magister peditum*) και στον στρατηλάτη της ίππου (*magister equitum*), που αμφότεροι κατείχαν τιμητικό υπουργικό αξίωμα. Ο ίδιος ο ρωμαιοβυζαντινός στρατός αριθμούσε εκείνη την εποχή περίπου 150.000 άνδρες. Η μεγάλη πλειονότητα των στρατιωτών που υπηρετούσαν δεν ήταν Ρωμαίοι και κατάγονταν από επαρχίες τόσο της Ανατολής όσο και της Δύσης – ήταν Γερμανοί και Μικρασιάτες, Έλληνες και Βρετανοί, Γαλάτες και Κέλτες. Οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι, ιδίως αν ήταν πλούσιοι γαιοκτήμονες, εξακολουθούσαν να προτιμούνται για τους υψηλότερους βαθμούς, αν και όπως έχουμε δει, οι Γερμανοί είχαν επιδείξει το ταλέντο τους στην ανώτατη διοίκηση. Σε ό,τι αφορούσε τη θρησκευτι-

κή πίστη του στρατού, ο Κωνσταντίνος υπήρξε αρκετά πονηρός ώστε να μην επιβάλει διά της βίας τον χριστιανισμό στους άνδρες του. Ήξερε ότι πολλοί, ιδίως εκείνοι που κατάγονταν από την Ανατολή, ήταν οπαδοί του Μίθρα και ειδωλολάτρες. Ωστόσο, στη δεκαετία του 330 ο χριστιανισμός αποτελούσε την επικρατούσα θρησκεία στον στρατό και αναμφίβολα την κινητήρια ψυχολογικά δύναμή του.

Ο Κωνσταντίνος έδωσε εντολή να γίνονται προσευχές στους χώρους παρελάσεων της Κωνσταντινούπολης κάθε Κυριακή (μία ημέρα την οποία αυτός πρώτος ξεχώρισε ως επίσημη ημέρα προσευχής και ξεκούρασης). Η 22η Πρωτότοκος Λεγεώνα που στάθμευε κοντά στη σημερινή Κολομία στη Γερμανία και είχε πάρει το όνομά της από την παγανιστική θεά της τύχης άλλαξε το όνομά της σε Κωνσταντινία Νικηφόρος που είχε χριστιανικές παραπομπές. Εκκλησιάκια για βαπτίσεις άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους στα στρατόπεδα, όπως σε αυτό της 2ης Σεβαστής Λεγεώνας στο σημερινό Ρίτσμπορο του Κεντ, καθώς και σε οχυρά κατά μήκος του Ρήνου. Ο Θεός και ο Χριστός αποδείχθηκε πως υπερεπαρκούσαν ως υποκατάστατο της περιορισμένης πια αφηρημένης έννοιας του *Imperium Romanum*, για την οποία ελάχιστοι ήταν έτοιμοι τώρα να δώσουν τη ζωή τους. «Ο ρωμαϊκός στρατός», σημείωνε ένας συγγραφέας του 5ου αιώνα, «έπαιρνε βαρβάρους και έστελνε στα σπίτια χριστιανούς».¹⁸

Στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής τα τελευταία χρόνια του Κωνσταντίνου αφιερώθηκαν στην έγνοια για τους Αγίους Τόπους, ιδίως για την Ιερουσαλήμ. Το 326 η μητέρα του, αυγούστα Ελένη, ταξίδεψε στην Παλαιστίνη, πιθανώς για να αναζητήσει πνευματική παρηγοριά έπειτα από τις δολοφονίες του Κρίσπου και της Φαύστας, και διακρίθηκε για τις πράξεις φιλανθρωπίας της, μεταξύ των οποίων ήταν η οικοδόμηση ναών στις τοποθεσίες της γέννησης και της σταύρωσης του Χριστού. Ο Κωνσταντίνος επέβλεπε τη διαδικασία λεπτομερώς από την Κωνσταντινούπολη. Οι πηγές μας συμφωνούν ότι η Ελένη ανακάλυψε τον Τίμιο Σταυρό και ότι έστειλε στην Κωνσταντινούπολη κομμάτι του, μαζί με μερικά από τα καρφιά που είχαν τρυπήσει τα χέρια και τα πόδια του Χριστού. Ο Κωνσταντίνος τοποθέτησε τα καρφιά στο χαλινάρι του αλόγου του.

Αυτό το ενδιαφέρον του Κωνσταντίνου για τους Αγίους Τόπους φανερώνει το πώς η πίστη επηρέαζε τις σημαντικές αποφάσεις του. Η Παλαιστίνη δεν μπορούσε να θεωρηθεί περιοχή ζωτικής οικονομικής σημασίας για την αυτοκρατορία. Στην πραγματικότητα, τις περισσότε-

ρες φορές είχε προκαλέσει διαδοχικούς πονοκεφάλους σε γενιές Ρωμαίων αυτοκρατόρων. Με δεδομένη όμως τη σπουδαιότητα της Ιερουσαλήμ για τη χριστιανική πίστη, το Βυζάντιο ήταν υποχρεωμένο να διαχειριστεί το μέρος για να εξασφαλίσει πως η ανεκτίμητη πνευματική κληρονομιά του παρέμενε άθικτη και ότι η περιοχή ήταν προσβάσιμη στους προσκυνητές. Μάλιστα, ο Κωνσταντίνος υπήρξε ο πρώτος σταυροφόρος, επτά αιώνες προτού η σταυροφορία γίνει της μόδας στη Δύση. Κι όλα αυτά επειδή μία σοβαρή απειλή είχε εμφανιστεί στον ορίζοντα – το αναζωογονημένο περσικό βασίλειο υπό τη σασσανιδική δυναστεία, το οποίο και πάλι, όπως η αυτοκρατορία του Δαρείου και του Ξέρξη την παλιά εποχή, απειλούσε τη λεκάνη της ανατολικής Μεσογείου. Ο Κωνσταντίνος σκεφτόταν τι να κάνει σχετικά μ' αυτή την απειλή, όταν την άνοιξη του 337 αρρώστησε σε ένα ταξίδι του προς τη Νικομήδεια, όπου πήγαινε για μία θρησκευτική αποστολή.

Δε γνωρίζουμε την ακριβή φύση της ασθένειάς του, αλλά όντας εξήντα τεσσάρων ετών σίγουρα εργαζόταν υπερβολικά. Υπάρχει επίσης μία πιθανότητα ότι δηλητηριαζόταν προοδευτικά από αντιπάλους του οι οποίοι ήθελαν να πάρουν τον θρόνο. Τα ξεστά λουτρά αποδείχθηκαν μάταια, κι έτσι ο Κωνσταντίνος πήγε στην απέναντι πλευρά του κόλπου, στα λουτρά της Ελενόπολης, μιας κωμόπολης που είχε χτίσει προς τιμήν της μητέρας του, και προσευχήθηκε εκεί. Για να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη, έπρεπε να περάσει από τη Νικομήδεια, αλλά όταν έφτασε στα περίχωρα, ένιωσε ότι δεν μπορούσε να συνεχίσει άλλο. Έτσι έλαβε ένα μέτρο το οποίο αναμφίβολα σχεδίαζε για πολλά χρόνια, αλλά που τώρα έκρινε ότι δεν μπορούσε να καθυστερήσει άλλο. Κάλεσε τους τοπικούς εκκλησιαστικούς άρχοντες να μαζευτούν και τους είπε τι είχε κατά νου.

Η από καιρού αναμενόμενη στιγμή έχει επιτέλους φτάσει, όταν ήλπιζα και προσευχόμουν να αποκτήσω τη σωτηρία του Θεού... Είχα σκεφτεί να τη λάβω μέσα στα ύδατα του Ιορδάνη... αλλά έτσι ευχαριστεί τον Θεό, ο οποίος γνωρίζει τι είναι καλό για εμάς, και θα τη λάβω εδώ... Θα διάγω στο εξής έναν τρόπο ζωής που να ταιριάζει στην υπηρεσία Του.

Επιτόπου εκείνη τη στιγμή ο επίσκοπος Νικομήδειας Ευσέβιος βάπτισε τον Κωνσταντίνο στη χριστιανική πίστη.¹⁹ Στη συνέχεια ο αυτοκράτορας έβγαλε την αυτοκρατορική πορφύρα –με τον όρκο να μην

την ξαναφορέσει ποτέ–, φόρεσε ένα ρούχο «λευκό και ακτινοβόλο σαν φως» και ξάπλωσε σε ένα λευκό ανάκλιντρο, εξαγνισμένος εσωτερικά όπως και συμβολικά.

Πολλά έχουν λεχθεί για τη «μετάνοια στο νεκροκρέβατο» του Κωνσταντίνου και για το συμπέρασμα ότι έγινε χριστιανός μόνον όταν ο θάνατος τον κοίταζε κατάματα και όταν συνειδητοποίησε ποια ήταν η Νικήτρια Πλευρά. Αυτή η άποψη είναι υπερβολικά κυνική για να την υιοθετήσουμε κι ακόμη και ο Γίββων την απορρίπτει. Ο Κωνσταντίνος είχε συνείδηση του ότι είχε υπάρξει πολύ ανθρώπινος κατά τη διάρκεια της ζωής του, έχοντας αρκετές αμαρτίες να τον βαρύνουν. Ένας ηγέτης όσο ιδεαλιστής κι αν ήταν, έπρεπε συχνά να ενεργεί με σκληρότητα για το συμφέρον του λαού και της κοινωνίας της οποίας ηγούνταν και την οποία είχε την υποχρέωση να προστατεύει. Η διακυβέρνηση, οι κρατικές υποθέσεις και η αμαρτία ήταν πράγματα αλληλένδετα. Για όσο καιρό ήταν αυτοκράτορας, ο Κωνσταντίνος ήταν υποχρεωμένος να αμαρτάνει καθημερινά. Τώρα, υποπτευόμενος ότι η ζωή του πλησίαζε στο τέλος της, έκρινε πως ήταν η σωστή ώρα για να αφιερώσει επιτέλους την ψυχή του στον Χριστό. Τα λόγια του Κωνσταντίνου προς τους βαπτιστές του, όπως μας τα μεταφέρει ο Ευσέβιος, είναι αποκαλυπτικά και σε ένα άλλο σημείο. Όπως αποκαλύπτει το σχόλιό του για τον ποταμό Ιορδάνη, ο Κωνσταντίνος σχεδίαζε να εκστρατεύσει εναντίον εκείνων που απειλούσαν τους Αγίους Τόπους –δηλαδή τους Σασανίδες Πέρσες– και να εκπληρώσει τις προσδοκίες του με τη βάπτισή του σε εκείνον τον ποταμό, όπως ο Χριστός. Ήλπιζε ότι θα μπορούσε να αναρρώσει από την ασθένειά του και να συνεχίσει να ζει, ώστε να επιτελέσει περισσότερο στρατιωτικό έργο υπέρ του Θεού, όπως το να προστατέψει τους Αγίους Τόπους.

Αλλά δεν ήταν αυτό το θέλημα του Θεού. Λίγο αφότου φόρεσε το λευκό ρούχο του, στις 22 Μαΐου 337, ημέρα Κυριακή, ο Κωνσταντίνος πέθανε. Η σορός του τοποθετήθηκε μέσα σε χρυσό φέρετρο, το οποίο μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη τυλιγμένο με την αυτοκρατορική πορφύρα. Είχε βασιλέψει επί είκοσι τέσσερα χρόνια – ή τριάντα ένα αν συμπεριλάβουμε την περίοδο από την ανακήρυξή του στη Βρετανία. Επί δεκαπέντε εβδομάδες το χρυσό φέρετρο παρέμεινε μέσα σε ένα δακτύλιο κεριών στη μεγάλη αίθουσα του παλατιού. Κατόπιν, σε μία κηδεία την οποία ο ίδιος είχε σχεδιάσει από καιρό, ο Κωνσταντίνος οδηγήθηκε στον τάφο με μία κατανυκτική πομπή, της οποίας ηγούνταν ο μεγαλύτερος γιος του, Κωνσταντίνος, ακολουθούμενος από σχη-

ματισμούς πάνοπλων στρατιωτών. Ακοντιστές και βαριά οπλισμένο πεζικό πλαισίωναν τη σορό. Η επικήδεια πομπή, ακολουθούμενη από μεγάλο πλήθος, αναχώρησε από το παλάτι και μπήκε στη Μέση, την κύρια οδό της Κωνσταντινούπολης. Λίγο πριν φτάσει στα τείχη τα οποία ο αυτοκράτορας είχε χαράξει με τη βοήθεια του ουράνιου οδηγού του, η πομπή έστριψε δεξιά και κατέληξε στη μόλις περατωμένη εκκλησία των Αγίων Αποστόλων. Εκεί τάφηκε ο αυτοκράτορας, πλάι σε ομοιώματα δώδεκα σαρκοφάγων που λογάριάζε να εκπροσωπούν τους δώδεκα μαθητές του Χριστού, με τον εαυτό του να αυτοανακηρύσσεται κατά κάποιο τρόπο σαν 13ος.²⁰

Αξίζει άραγε ο Κωνσταντίνος Α΄ το ευρέως χρησιμοποιούμενο προσωνύμιό του, «Μέγας»; Οι κρίσεις επ' αυτού ποικίλουν. Μία πρόσφατη λέει ότι ο Κωνσταντίνος ήταν «ένας πολιτικός σόουμαν, ο οποίος κατέκτησε την εξουσία διά της βίας».²¹ Ο Στίβενσον, ένας από τους πιο πρόσφατους βιογράφους του, παραδέχεται ότι ο Κωνσταντίνος είχε «πολλές δημόσιες εικόνες», εντούτοις συνθέτει το πορτρέτο «ενός χαρισματικού και αποτελεσματικού διοικητή», αν και «πεισματάρη, ματαιόδοξο και ναρκισσιστή... ενός υπεροπτικού ηγεμόνα που καθόταν σε έναν ψηλό θρόνο, επενδεδυμένο με μετάξι και χρυσό». Αυτό δεν μπορεί να ηχεί ως δικαίωση του τίτλου «Μέγας». Πιο ενθουσιώδης είναι ο ευγενής λόρδος Νόργουιτς, ο οποίος με ειλικρίνεια τοποθετεί τον Κωνσταντίνο στο υψηλότερο από τα ιστορικά βήθρα, εκεί όπου βρίσκονται ο Μέγας Αλέξανδρος και ο Μέγας Αλφρέδος της Αγγλίας, ως τον πιο σημαντικό άνδρα της Ιστορίας με εξαίρεση τον Ιησού Χριστό, τον Βούδα και τον Προφήτη Μωάμεθ. Μεταξύ των Ελλήνων στέκει ψηλά στο πάνθεον των ηρώων. Η ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία λατρεύει μέχρι σήμερα τον Κωνσταντίνο Α΄ (όπως και τη μητέρα του Αγία Ελένη) ως *ισαπόστολο*, δηλαδή ίσο με απόστολο σαν τους Αγίους Πέτρο και Παύλο.

Κωνσταντίνος Β΄ (337-340), Κωνσταντίνος Β΄ (337-361),
Κώνστας Α΄ (337-350)

Όπως συμβαίνει τόσο συχνά με τους μεγάλους ηγέτες, ο Κωνσταντίνος υπήρξε τόσο άτυχος με τους απογόνους του όσο ήταν προικισμένος με ευγένεια και ικανότητα κατά τη διάρκεια της βασιλείας του. Μέσα σε λίγες εβδομάδες από τη μεγαλοπρεπή κηδεία του, οι τρεις γιοι του από τη Φαύστα –ο Κωνσταντίνος Β΄, ο Κωνσταντίνος και ο Κώνστας– απο-

δείχθηκαν τελείως διαφορετικοί από τον πατέρα τους. Ο Κωνσταντίνος, παρά τα όσα είχε κάνει για το καλό της αυτοκρατορίας του, δεν είχε αφήσει κανένα σαφή κανόνα διαδοχής και σύντομα ο στρατός κατέστησε σαφές ότι θα ήθελε και τους τρεις γιους να βασιλεύουν από κοινού, συνεχίζοντας την παράδοση του τιμημένου πατέρα τους. Σχεδόν όμως από την αρχή, οι σχέσεις των αδελφών δηλητηριάστηκαν από τη δυσπιστία και την απροκάλυπτη φιλοδοξία. Ο διαγκωνισμός για τον θρόνο της Κωνσταντινούπολης σύντομα προέλαβε βίαιη μορφή.

Ο μεγαλύτερος γιος, ο οποίος έλαβε τον τίτλο Κωνσταντίνος Β΄ έπειτα από τον θάνατο του πατέρα του, ήταν γύρω στα είκοσι πέντε. Όταν ήταν στα σπάργανα ακόμη, είχε ονομαστεί καίσαρας του δυτικού τμήματος της αυτοκρατορίας και όταν ενηλικιώθηκε, έδειχνε πως θα ήταν ένας αρκετά ικανός διοικητής. Ήταν όμως ο Κωνσταντίνος, ο μεσαίος αδελφός και καίσαρας της Ανατολής, εκείνος που βρισκόταν εγγύτερα στην Κωνσταντινούπολη και πρωταγωνίστησε στην κηδεία του πατέρα του, εξασφαλίζοντας ότι θα παρέμενε στο δημόσιο και στρατιωτικό προσκήνιο.²² Στον Κώνστα, που δεν ήταν ούτε καν είκοσι ετών ακόμη, δόθηκε η ιταλική χερσόνησος και η ρωμαϊκή ενδοχώρα.

Στις 9 Σεπτεμβρίου 337 ο Κωνσταντίνος Β΄, ο Κωνσταντίνος και ο Κώνστας ανακηρύχθηκαν από κοινού αύγουστοι, τρεις αυτοκράτορες που θα βασιλεύαν ταυτόχρονα, όπως επιθυμούσε ο στρατός. Σε αυτό το σημείο ο Κωνσταντίνος φαίνεται πως πήρε τα πράγματα στα χέρια του, για να εξαλείψει ένα πλήθος κατώτερων δυνητικών αντιπάλων. Εκμεταλλευόμενος μία απίθανη φήμη –την οποία όμως πίστεψε μεγάλο μέρος του στρατού– ότι ο πατέρας του είχε δηλητηριαστεί προοδευτικά, οργάνωσε τη σφαγή οποιουδήποτε θα μπορούσε να είναι ύποπτος, εκτός από τα αδέρφια του. Ο θεΐος του (αδελφός του Κωνσταντίνου), Ιούλιος Κωνσταντίνος, σφάχτηκε μέσα στο παλάτι του μαζί με τον μεγαλύτερο γιο του. Ένας άλλος θεΐος, ο Δελμάτιος, είχε την ίδια τύχη μαζί με τους δύο καίσαρες γιους του. Σκότωσαν δύο από τους κουνιάδους του Κωνσταντίνου, που ήταν ύπατοι, δίχως να προηγηθεί δίκη. Ο Κωνσταντίνος που ήταν ακόμη μόλις είκοσι ετών, αποδεικνυόταν πολύ πιο σκληρός απ' ό,τι θα περίμενε κανείς.²³ Με τους εσωτερικούς ανταγωνιστές να έχουν εξαφανιστεί μέσα σ' ένα λουτρό αίματος, οι τρεις αδελφοί αυτοκράτορες συναντήθηκαν στο Βιμινάκιο πάνω στον Δούναβη, για να αποφασίσουν τι θα κυβερνούσε ο καθένας. Ο Κωνσταντίνος Β΄ φάνηκε να αρκείται στις δυτικές περιοχές του, την Ισπανία, τη Βρετανία και τις δύο Γαλατίες, έχοντας ως βάση του τους Τρεβήρους. Το 338 συνέχισε τις εκστρατείες του

που είχαν διακοπεί κατά των μη κατακτημένων Γερμανών. Στον Κώνστα δόθηκε ένα τεράστιο βασίλειο που εκτεινόταν από την Ιταλία έως τα Βαλκάνια και έφτανε μέχρι τις πύλες της Κωνσταντινούπολης. Εγκατέστησε την έδρα του στη Ναϊσό, εκεί όπου είχε γεννηθεί ο πατέρας του. Αυτό άφησε τον Κωνσταντίο ελεύθερο να αντιμετωπίσει την αυξανόμενη περσική απειλή στην Ανατολή, ανυπόμονο να αποδείξει την αξία του στη μάχη και να «βάψει το δεξί του χέρι με αίμα». Ήταν όμως ήδη χειμώνας και ο περσικός στρατός είχε αποσυρθεί.

Τελικά, ο Κωνσταντίος έβαψε όντως το δεξί του χέρι με αίμα, αλλά με αυτό των συμπατριωτών του. Ένα σημαντικό θύμα ήταν ο Φλάβιος Αβλάβιος, πρώην πραιτοριανός διοικητής με ιστορικό άθλων μηχανορραφιών. Ο Ευνάπιος αφηγείται πως μια μέρα εμφανίστηκε στην πόρτα του Αβλάβιου μία ομάδα αξιωματούχων που μετέφερε μία επιστολή από τον αυτοκράτορα. Δεν ξέρουμε τι έγραφε η επιστολή, αλλά ο Αβλάβιος ήταν τρομερά καχύποπτος και αντιμετώπισε τους αγγελιοφόρους υπεροπτικά – γιατί θα έπρεπε να σκύβει πειθήνια το κεφάλι σε ένα νεαρό και άπειρο αύγουστο είκοσι ετών; Η απάντηση των αγγελιοφόρων αποκάλυψε την αληθινή αποστολή τους: τράβηξαν τα ξίφη τους και κομμάτιασαν τον Αβλάβιο «σαν κάποιο ζώο που σφάζεται σε δημόσια γιορτή».

Ο Κωνσταντίνος Β΄, ο μεγαλύτερος γιος, δεν μπορούσε να κάθεται ήσυχος στους Τρεβήρους. Οι ίντριγκες της αυτοκρατορικής Αυλής, φυσικά, άπλωναν τα πλοκάμια τους σε όλα τα μέρη της αυτοκρατορίας. Ο Κώνστας, ίσως με την απερισκεψία της νιότης, πίστευε πως ο μεγαλύτερος αδελφός του προσπαθούσε να του αρπάξει την Ιταλία και τη βόρεια Αφρική. Καθώς ο Κωνσταντίνος βάδιζε ανατολικά για να βοηθήσει τον Κωνσταντίο το 340, περνώντας από τη βόρεια Ιταλία, ο Κώνστας έστειλε μία δύναμη να τον αιφνιδιάσει στην Ακυληία. Ο Κωνσταντίνος σκοτώθηκε κατά τη συμπλοκή και ο αδελφός του, κυριευμένος από το μίσος, έριξε το σώμα του στον ποταμό Άλσα και διέγραψε το όνομα του Κωνσταντίνου απ' όλες τις επίσημες επιγραφές.

Ο Κωνσταντίος ενέκρινε κι αυτός την πράξη. Το μυαλό του ήταν ελεύθερο τώρα να επικεντρωθεί στους Πέρσες, το οποίο και έκανε για τα επόμενα δέκα χρόνια. Το παλάτι στην Κωνσταντινούπολη τον είδε ελάχιστες μόνο φορές, καθώς περνούσε τα καλοκαίρια του σε εκστρατείες και τους χειμώνες στην Αντιόχεια. Αντίπαλός του ήταν ο Σασσανίδης βασιλιάς Σαπώρης Β΄ (για τον οποίο θα πούμε περισσότερα πράγματα στη συνέχεια), ο οποίος κατεδίωκε τους χριστιανούς της

Αρμενίας. Ο σκληρός πυρήνας του ρωμαιοβυζαντινού στρατού ήταν το σώμα του βαριά οπλισμένου γοτθικού ιππικού που είχε συγκροτηθεί ακολουθώντας τα περσικά πρότυπα και το οποίο χρησιμοποιούσε τις αποτελεσματικές τακτικές των Πάρθων, μιας πολεμοχαρούς φυλής της δυτικής Ασίας. Οι ιππείς ήταν γνωστοί ως κατάφρακτοι. Μερικοί απ' αυτούς, όπως και τα άλογά τους, ήταν ντυμένοι με εύκαμπτο αλυσιδωτό ή φολιδωτό θώρακα (*lorica squamata*), ενώ οι άλλες μονάδες δεν έφεραν θωράκιση βασιζόμενες αντιθέτως σε ταχείες αλλεπάλληλες εφόδους με ακόντιο και λόγχη. Κάποιοι απ' αυτούς τους τελευταίους έφεραν ασπίδες. Ένα τμήμα των κατάφρακτων είχε την απουτολή να πραγματοποιεί βολές από μεγάλη απόσταση με το ακόντιο ή το τόξο. Ο οπλισμός τους περιλάμβανε επίσης μία σπάθη που κρεμόταν από τον ώμο, ένα σιδερένιο κράνος, έναν αλυσιδωτό θώρακα και αλυσιδωτά γάντια, καθώς επίσης ένα μικρό πέλεκυ για μάχη εκ του συστάδην.

Το ρωμαιοβυζαντινό πεζικό, όπως και στην κλασική Ελλάδα, χωριζόταν σε βαριά και ελαφρά οπλισμένο, συν ένα υπερευκίνητο σώμα πελταστών οι οποίοι έφεραν πολύ λίγα όπλα εκτός από κοντά δόρατα και τη μικρή ασπίδα πέλτη, η οποία τους έδινε και την ονομασία τους. Ένας βαριά οπλισμένος λεγεωνάριος έφερε θωράκιση σώματος και ένα σφιχτά δεμένο στρογγυλό κράνος με παραγναθίδες, έφερε επίσης μία μακρά ασπίδα ίση περίπου με τα δύο τρίτα του ύψους του, συν ένα ακόντιο ή μία μακρά μακεδονική λόγχη, τη *σάρισα*, η οποία μερικές φορές ξεπερνούσε σε μήκος τα 1,80 μέτρα. Ο οπλισμός των ελαφρά οπλισμένων στρατευμάτων ήταν βέλη, ακόντια και σφεντόνες. Με τέτοιες δυνάμεις κράτησε ο Κωνσταντίνος σε απόσταση ασφαλείας τους Πέρσες επί δέκα χρόνια, ενώ παράλληλα διατηρούσε τον στρατό εμπειροπόλεμο. Το μήλο της έριδας ήταν η Αρμενία, όπου ο Σαπώρης είχε αρχίσει να διώκει τους ντόπιους χριστιανούς. Το 350 οι Πέρσες επιτέθηκαν στην κωμόπολη-κλειδί Νίσιβι (στο σημερινό βόρειο Ιράκ). Ο Κωνσταντίνος ήταν στο μέσο μιας προσπάθειας ανάσχεσης της εφόδου, όταν κατέφτασαν ειδήσεις ότι τα πράγματα δεν πήγαιναν καλά με τον μικρότερο αδελφό του στη Δύση.

Ο Κώνστας αποδείχτηκε αρκετά ικανός στο πεδίο της μάχης, περνώντας στη Βρετανία το 343 για να καταστείλει μία εξέγερση. Απέκτησε όμως σύντομα τη φήμη του άπληστου, υπερόπτη, κτηνώδους και ακόλαστου ανθρώπου, χαρακτηριστικά που σίγουρα δεν τον καθιστούσαν ιδιαίτερα αγαπητό στο στράτευμα. Κατηγορήθηκε ότι δεν κατάφερε να πληρώσει τους μισθούς των στρατιωτών στην ώρα τους και ότι περνού-

σε τον χρόνο του παρέα με ομοφυλόφιλους εραστές. Αυτά τα μειονεκτήματα όμως ωχριούσαν μπροστά σ' εκείνα που είχε ο άνθρωπος που εμφανίστηκε ως ο πλέον θανάσιμος εχθρός του. Ο Μαγνέντιος ήταν ένας ειδωολάτρης Γαλάτης που είχε πολεμήσει υπό τις διαταγές του Κωνσταντίνου Α', ανεβαίνοντας στη στρατιωτική ιεραρχία από απλός στρατιώτης σε στρατηγό. Η δυσαρέσκεια του δυτικού στρατού για τον Κώνστα πήρε τη μορφή ανοιχτής εξέγερσης το 350, όταν ο Μαρκελλίνος, διοικητής της αυτοκρατορικής σωματοφυλακής, ανακήρυξε τον Μαγνέντιο ως αύγουστο στο Αυγουστίδουνο. Ο Κώνστας έφυγε για την Ισπανία, αλλά οι διώκτες του τον πρόλαβαν στα Πυρηναία και τον δολοφόνησαν. Ο Βετρανίων, ο διοικητής πεζικού του Κώνστα, αυτοανακηρύχθηκε αύγουστος στην κεντρική Ευρώπη, αν και οι άνδρες του Μαγνέντιου κατάφεραν να κυριεύσουν τη Ρώμη.

Ο Κωνστάντιος, καθηλωμένος στη Νίσιβι, εξέτασε τις εναλλακτικές λύσεις που είχε. Έτεινε στο να υποστηρίξει τον Βετρανίωνα κατά του βάρβαρου Γαλάτη σφετεριστή. Όταν όμως κατάφερε να αποδυσμεντεί από τις υποχρεώσεις του και να ταξιδέψει προς δυσμάς τον Δεκέμβριο του 350, έδωσε στον Βετρανίωνα μια γενναιόδωρη ανταμοιβή και τοποθέτησε τον Γάλλο, τον νεότερο εξάδελφο του Κωνσταντίου, ως καίσαρα στη θέση του. Ο Γάλλος υπήρξε ένας από τους ελάχιστους τυχερούς στον κύκλο του Κωνσταντίου που επέζησε της σφαγής του 338, πιθανώς λόγω του νεαρού της ηλικίας του. Ο Κωνστάντιος ήταν πλέον ελεύθερος να ασχοληθεί με τον Μαγνέντιο, του οποίου η φήμη για κτηνωδία είχε διαδοθεί ευρέως.

Ο Κωνστάντιος και ο Μαγνέντιος συγκρούστηκαν στη Μούρσα της Παννονίας (στη σημερινή Κροατία) στις 28 Σεπτεμβρίου 351. Τη μάχη κατέγραψε ο Ζώσιμος, ο οποίος αναφέρει ότι ο Μαγνέντιος ξεκίνησε τη μάχη πυρπολώνοντας τις ξύλινες πύλες της κωμόπολης, ελπίζοντας να ανοίξει τον δρόμο για μία έφοδο. Ενόσω οι αμυνόμενοι έριχναν νερό στη φωτιά, πλησίασαν και οι δυνάμεις του Κωνσταντίου. Ο Μαγνέντιος έκρυσε τέσσερις λόχους Γαλατών στο εγκαταλελειμμένο στάδιο που είχε καλυφθεί από δέντρα, αλλά η ενέδρα αυτή απέτυχε, κι έτσι οι δύο στρατοί αναμετρήθηκαν στην πεδιάδα έξω από τη Μούρσα. Μέχρι να νυχτώσει, η ρωμαϊκή δύναμη είχε πάρει το πάνω χέρι, αν και έχοντας υποστεί απώλειες που υπολογίζονταν στο 40%, ενώ ο στρατός του Μαγνέντιου υπέστη τουλάχιστον 60% απώλειες. Ανάμεσα στους πεσόντες ήταν και ο ίδιος ο Μαγνέντιος, πιθανώς κατά την αποτυχημένη ενέδρα στο στάδιο.

Ο Κωνστάντιος είδε τη νίκη του όχι μόνο ως αντίποινα για τον δολοφονημένο μικρότερο αδελφό του αλλά και ως δικαίωση της στρατιωτικής πολιτικής που βασιζόταν στη θρησκευτική πίστη. Τέσσερις μήνες νωρίτερα, ο επίσκοπος της Ιερουσαλήμ Κύριλλος ισχυρίστηκε πως είχε δει «ένα θεόρατο σταυρό στον ουρανό αποτελούμενο από φως, ο οποίος εκτεινόταν πάνω από τον ιερό Γολγοθά μέχρι το ιερό Όρος των Ελαιών» και ήταν ορατός από ολόκληρο τον πληθυσμό της Ιερουσαλήμ, χριστιανούς και μη. Αν και οι σύγχρονοι ιστορικοί συμφωνούν πως αυτό το θέαμα οφειλόταν μάλλον σε κάποιο φυσικό φαινόμενο αποκαλούμενο «ηλιακό φωτιστέφανο», ο Κύριλλος δεν είχε καμία αμφιβολία ότι ο σκοπός του ήταν να εμπνεύσει θεϊκά τον Κωνσταντίο στις μάχες του.²⁴ Ήταν όμως ο Κωνστάντιος αληθινός χριστιανός; Υπήρχαν πάρα πολλοί άνθρωποι στην Κωνσταντινούπολη που αμφέβαλλαν γι' αυτό, διότι ο ίδιος είχε δηλώσει οπαδός του Αρείου, ενός ιερέα που ισχυριζόταν ότι ο Χριστός ήταν δημιουργημα και όχι υποσταση του Θεού, σε αντίθεση με την αναγνωρισμένη πίστη. Ο Αρειανισμός, όπως έγινε γνωστή αυτή η αίρεση, απέκτησε πολλούς οπαδούς τόσο στις δυτικές όσο και στις ανατολικές επαρχίες και αντιμετωπίστηκε από την επίσημη Εκκλησία ως άμεση απειλή για την πολιτική ενότητα της αυτοκρατορίας. Ο λαός της Ρώμης, από την άλλη μεριά, δεν έδειχνε να έχει τέτοιες αμφιβολίες όταν ο Κωνστάντιος μπήκε έφιππος στην πόλη θριαμβευτικά. Οι Ρωμαίοι πρόσεξαν ότι ήταν μάλλον κοντύτερος απ' ό,τι τον είχαν φανταστεί και θαύμασαν το γεγονός ότι καθώς περνούσε έφιππος στον δρόμο, οι ιαχές λατρείας του πλήθους αντηχούσαν στους γύρω λόφους, ενώ αυτός έστεκε ασάλευτος σαν βράχος πάνω στο άρμα του, χωρίς να κοιτάζει ούτε αριστερά ούτε δεξιά και χωρίς να κινείται ούτε όταν οι τροχοί του άρματος αναπηδούσαν πάνω σε κάποια αυλακιά. Ο αληθινός διάδοχος του Μεγάλου Κωνσταντίνου δε θα μπορούσε να κάνει τίποτα λιγότερο. Όλα αυτά αποτελούσαν μέρος της εικόνας του ημίθεου που ένας άγουστος έπρεπε να καλλιεργεί προκειμένου να διατηρεί άθικτη την εξουσία του.

Υπήρχε όμως ακόμη η ενοχλητική παρουσία του Γάλλου στην κεντρική Ευρώπη ως καίσαρας. Αυτός ο άτυχος άνδρας όμως είχε από καιρό εξαντλήσει τη βραχύβια χρησιμότητά του και έτσι το 354 ο Κωνστάντιος δεν έδειξε κανέναν ενδοιασμό στο να τον ξεφορτωθεί αποκεφαλίζοντάς τον στην Πόλη της Ίστριας – την ίδια κωμόπολη όπου ο Κρίσπος, ο μεγαλύτερος γιος του Κωνσταντίνου, είχε βρει το δικό του τέλος. Ο ετεροθαλής αδελφός του Γάλλου, ο Ιουλιανός, αναγορεύτη-

κε καίσαρας στη θέση του, αλλά αποδείχτηκε πως δεν ήταν εύκολο θύμα. Ήταν δημοφιλής (όπως θα δούμε παρακάτω) και είχε τη στήριξη ολόκληρου του δυτικού στρατού που τον ήθελε αύγουστο. Ο Κωνσταντius ήταν απασχολημένος με την άμυνά του απέναντι στους Πέρσες και όταν άκουσε για την κίνηση του Ιουλιανού το 360, ξέσπασε σε μία φοβερή αλλά άχρηστη οργή. Έστειλε προσωρινά μηνύματα στις γερμανικές φυλές να κρατήσουν απασχολημένο τον Ιουλιανό κατά μήκος του Δούναβη και όταν ήρθε ο χειμώνας, ετοιμάστηκε να κινηθεί ο ίδιος εναντίον του.

Οι χρονικογράφοι μάς λένε ότι ακριβώς τη στιγμή που ο Κωνσταντius ξεκίνησε από τη βόρεια Συρία για την Κωνσταντινούπολη, συνάντησε ένα ακέφαλο πτώμα στο πλάι του δρόμου. Αυτό θεωρήθηκε κακός οιωμός, και πράγματι στην Ταρσό πάνω στη μεσογειακή ακτή προσεβλήθη από πυρετό ο οποίος σύντομα χειροτέρεψε τόσο πολύ, ώστε τον καθήλωσε τελείως. Πέθανε στο κοντινό χωριό Μοψουκρήνη στις 5 Νοεμβρίου 361. Αυτός ο τελευταίος από τους διαδόχους του Μεγάλου Κωνσταντίνου ήταν μόλις σαράντα τεσσάρων ετών και λεγόταν πως δεν είχε αρρωστήσει ούτε μία φορά σε ολόκληρη τη ζωή του.²⁵

Ιουλιανός (ο Αποστάτης) (361-363)

Ο Ιουλιανός βρέθηκε να είναι αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη έχοντας έναν εχθρό έτοιμο να τον αντιμετωπίσει: τους Πέρσες, «αυτή τη μυστική αυτοκρατορία η οποία για χίλια χρόνια ήταν σταθερά προσηλωμένη στο να επεκτείνει τις ευρωπαϊκές και ασιατικές ορδές, χωρίς ποτέ να ξεχνά την (αρχαία της) δόξα».²⁶

Η περσική δυναστεία των Σασσανιδών είχε ξεκινήσει από κάποιον Σασσάν, έναν ιερέα της Περσέπολης του οποίου ο γιος έφτασε να γίνει κυβερνήτης σε μία επαρχία-κλειδί χάρη στις ίντριγκες. Ο Αρντασίρ, ο γιος αυτού του κυβερνήτη, κατέλαβε τον θρόνο το 224 και έτσι ξεκίνησε η δυναστεία. Ο Αρντασίρ ήταν εκείνος που ενέπνευσε στους Πέρσες ευγενείς και στον λαό ένα νέο εθνικισμό, καθήκον το οποίο κληροδότησε στον γιο του Σαπώρη Α΄ ο οποίος το ενίσχυσε και ξεκίνησε μία βραχύβια περσική χρυσή εποχή. Ωστόσο, οι πρώτες συγκρούσεις του Σαπώρη με τις ρωμαϊκές δυνάμεις δεν υπήρξαν γενικά επιτυχείς έως το 260, οπότε και λεηλάτησε την Αντιόχεια και αιχμαλώτισε σε μάχη τον (Δυτικό) Ρωμαίο αύγουστο Βαλεριανό.

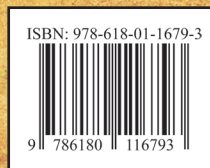
Η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ή αλλιώς Βυζαντινή Αυτοκρατορία ήταν αναγκασμένη να πολεμά για να επιβιώσει, γι' αυτό και η στρατιωτική δεινότητα ήταν βασική προϋπόθεση για έναν επιτυχημένο αυτοκράτορα.

Ο Τζον Καρ επικεντρώνεται στις προσωπικές και στρατιωτικές ιστορίες των ικανότερων πολεμιστών που επιχειρήσαν να ανελιχθούν στον αυτοκρατορικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης. Μεταξύ αυτών ο ιδρυτής της, ο Κωνσταντίνος Α΄, ο Ιουλιανός, ο Θεοδοσίος, ο Ιουστινιανός, ο Ηράκλειος, ο Λέων Α΄, ο Λέων Γ΄, ο Βασίλειος Α΄, ο Βασίλειος Β΄ ο Βουλγαροκτόνος, ο Ρωμανός Δ΄ Διογένης, ο Ισαάκιος Άγγελος και ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος.

Στους αυτοκράτορες του Βυζαντίου και στο στρατιωτικό καθεστώς που διαμόρφωσαν πιστώνεται η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ρώμης και, από τον έβδομο αιώνα, η δημιουργία ενός προπυργίου της χριστιανισμένης απέναντι στην επιθετική εξάπλωση του Ισλάμ. Για τον λόγο αυτό, η στρατιωτική οργάνωση της αυτοκρατορίας έπρεπε να είναι υψηλού επιπέδου: διατήρηση της ρωμαϊκής πειθαρχίας και δεξιότητας, προσαρμοσμένη ωστόσο στις νέες πολεμικές τακτικές. Έτσι, η αυτοκρατορία, υπό την ηγεσία των πολεμιστών αυτοκρατόρων της, κατάφερε να επιβιώσει για σχεδόν χίλια χρόνια μετά την πτώση της Ρώμης.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
www.psichogios.gr

Γ Ι Α Α Ν Α Γ Ν Ω Σ Τ Ε Σ Μ Ε Α Π Α Ι Τ Η Σ Ε Ι Σ